جدید تیلگو رزمیہ "نا دیشمو نا پرجُلو" دا منظوم سرائیکی ترجمہ

میڈی دھرتی میڈے لوک

شاعر: جی۔ شیشندر شرما

مترجم: ممتاز حیدر ڈاہر

جدید تیلگو رزمیہ ”نا دیشمُو نا پرجلُو“ دا
منظوم سرائیکی ترجمہ

میڈی دھرتی
میڈے لوک

جی۔ شیشندر شرما

ممتاز حیدر ڈاہر

ناشر:

سوجھلا (اشاعتی ادارہ) بھٹہ واہن ضلع رحیم یار خان

سبھے حق راکھویں ہن

سلسلۂ مطبوعات ۱۴

کتاب : ـــــــ میڈی دھرتی میڈے لوک
مصنف : ـــــــ جی۔ شیشندر شرما
ترجمہ : ـــــــ ممتاز حیدر ڈاہر
ناشر : ـــــــ سوجھلا (اشاعتی ادارہ) بھٹہ واہن
کتابت : ـــــــ یٰسین فخری
چھاپ گھر : ـــــــ ہمدرد پرنٹنگ پریس ملتان
صفحے ـــــــ ۸۰
تعداد ـــــــ ہک ہزار
پہلا ایڈیشن ـــــــ ۱۹۸۱ء
قیمت : ـــــــ -/۱۰ روپے

PDF By: Ehsan Awan
Cell No.: 0345-8711418 , 0302-7642151

میڈی دھرتی میڈے لوک

اُردو دے نامور نقّاد

سئیں محمد علی صدیقی

تے

سرائیکی دے معتبر ادیب

سئیں محمد اسمٰعیل احمدانیؒ

دے ناں

ع سلامِ ما برسانید ہر کجا ہستند

میڈی دھرتی میڈے لوک

پیش لفظ

جب مشہور و معروف تیلگو شاعر شیشندر شرما کا طویل رزمیہ ”میری دھرتی میرے لوگ“ میری نظر سے گزرا تو یقین فرمائیے کہ میں تھوڑی دیر کے لیئے ششدر رہ گیا۔ شیشندر شرما کی اس نظم کا ترجمہ اختر حسن نے کیا ہے اور یہ ۱۹۷۶ء میں شائع ہوا۔

”میری دھرتی میرے لوگ“ اس لحاظ سے ایک منفرد نظم ہے کہ اس نظم کی ہر قسط میں انسان اور فطرت کے مابین آویزش پر حیران و ششدر ہونے کی بجائے ایک ایسا سرمدی نغمہ الاپا گیا ہے جس کی موسیقی نے فطرت کو اس درجہ متشخص کر دیا ہے کہ پتہ پتہ بوٹا بوٹا کھیت کھلیان اور بدلتے موسم وہ سب کچھ ہے جو فطرت کے اس نغمے کے راگ پر سر دھنتے ہوئے اپنے وجود کا نذرانہ پیش کرتے ہوئے آگے جاتے ہیں۔ یہاں تک کہ صرف وہ ”ارفع مقصد“ رہ جاتا ہے جس کے لیئے زندگی مختلف روپ دھارتی چلی جا رہی ہے۔

پاکستان کی خوش قسمتی ہے کہ شیشندر شرما کی یہ شہرہ آفاق نظم پاکستان کی اہم زبان سرائیکی کے ممتاز و منفرد شاعر ممتاز حیدر ڈاہر کے ذریعے وسطی پاکستان کے کھیتوں اور کھلیانوں تک پہنچ رہی ہے۔ ملتان اور بہاولپور کے علاقہ اور آندھرا پردیش میں یک گونہ مناسبت بھی ہے۔ اور سرائیکی زبان کے متعدد الفاظ سہروردی سلسلہ کے صوفیائے کرام کے ذریعے دکن کی علاقائی زبانوں میں اس درجہ رچ بس گئے ہیں کہ دکن کی جس زبان کے لیئے ”قدیم اردو“

کا نام تجویز کیا گیا ہے اُس کے خزانۂ لُغت میں سرائیکی الفاظ کی بڑی ریل پیل ہے۔ ویسے بھی نذیر لغاری۔ غلام لیسین فخری مرتب "سچاد" اور ممتاز حیدر ڈاہر جیسے ادیبوں کا خیال ہے کہ یوں لگتا ہے جیسے یہ نظم سرائیکی علاقے کی لینڈ اسکیپ اور زندگی کی ترجمان ہے۔ اچھی اور اعلیٰ شاعری کی پہچان یہ ہے کہ وہ ایک مخصوص علاقہ کے روحانی اور جمالیاتی حُسن میں رنگی ہوئی ہوتی ہے۔ لیکن وہ اپنی انفرادیت کی وجہ سے ہر علاقہ کے ذہنوں کو متاثر کرتی ہے۔

تیلگو اور سرائیکی کے مابین لسانی رشتے قبل از آریائی دَور پر محیط ہیں، اور اب ممتاز حیدر ڈاہر نے شیشندر شرما کی نظم "میری دھرتی میرے لوگ" کو سرائیکی جامہ پہنا کر جدید دور میں ان دو زبانوں کے مابین پائیدار دوستی کی ایک ایسی بنیاد رکھ دی ہے۔ جو اپنی بے مثال طاقت اور نغمگی کے باعث دونوں زبانوں کے لیئے قابل فخر ہو گی۔ ممتاز حیدر ڈاہر سرائیکی زبان کے صفِ اول کے شاعر ہیں۔ انہوں نے بہت کم عرصے میں اپنی زبان کی شاعری میں لازوال مقام پیدا کر لیا ہے۔ ممتاز حیدر ڈاہر کا ترجمہ اس درجہ رواں دواں اور مؤثر ہے کہ پاکستان کی دیگر زبانیں بھی متاثر ہوئے بغیر نہ رہ سکیں گی۔

"میری دھرتی میرے لوگ" ہر لحاظ سے بین الاقوامی اہمیت کی نظم ہے۔ اس نظم کا سرائیکی ترجمہ بلاشک وشبہ تخلیق کا درجہ حاصل کر چکا ہے۔ اور اس میں مشہور تیلگو رزمیہ کی زبردست تخلیقی قوت اور فکری پختگی سرائیت کر گئی ہے اور سرائیکی شاعری کے دلدادگان یقینی طور پر فخر کریں گے کہ ان کی زبان اس درجہ مکمّل اور جامع ہے کہ تیلگو جیسی ترقی یافتہ زبان کی اعلیٰ پایہ کی شاعری کے تقاضوں پر نہ صرف پوری اُتری ہے بلکہ وہ وسعتِ بیان کے معاملے میں کسی زبان سے پیچھے نہیں ہے۔ ممتاز حیدر ڈاہر نے مندرجہ ذیل ابتدائی سطروں کا ترجمہ اس قدر خوبصورت اور بھرپور

میڈی دھرتی میڈے لوک

انداز سے کیا ہے کہ ہم داد دیئے بغیر نہیں رہ سکتے۔

سحر کے افق سے ایک ہاتھ اُٹھتا ہے	پورب کنوں ہک ہتھ اُبھردے
وقت کے مزدور کا ہاتھ	وقت دے مزدور دا ہتھ
کشتِ حیات کے خون پسینے میں ڈوبا ہوا	جیڑھا دھرتی زندگی دی رت تے پگھر وچ جھباروں ہے،
اور سیندور چھڑکتا ہے	اتے سیندور چھڑکیندے
دُور دُور کی پرچھائیوں پر	پریرے دے پچھانویں تے
آنکھ کُھلتے ہی میں اپنی چھوٹی سی کھڑکی سے	میں جاگن سیتی باری کھول تے
صبح کا سلام بھیجتا ہوں	ڈینہہ دا سلام اہداں
ہواؤں میں تیرتے ہوئے بادلوں اور پرندوں کو	ہوائیں وِچ تردے بدلیں تے پرندئیں کوں
اور اپنی ٹھنڈی سانس پھینکتا ہوں اُن کیطرف	آتے میں اپنا ٹھڈا ساہ انہاں ڈے سٹیندا ہاں
کہ اُن کے پنکھ ہی تو سارے خواب ہیں میرے	انہاں دے پکھ ہی تاں خواب ہِن میڈے
اور بانٹ لیتا ہوں سورج کے پیارے تحفے	ونڈیندا ہاں سجھ دی پیاری سوکھڑی
اپنے دن ـــــ کو ان کے ساتھ	ڈینہہ ـــــ کوں انہاں دے گڈ

یہ اس عظیم الشان نظم کی حیران کن ابتدا ہے۔ اور ممتاز حیدر ڈاہر ترجمے کے چیلنج سے بڑی کامیابی کے ساتھ عہدہ برآ ہوئے ہیں۔ آخر اس نظم کی منزل کیا ہے؟

آئیے ہم مندرجہ ذیل سطروں پر سر دُھنیں،

میں اپنڑے چوڑ رُخے گیتیں دے نال
ایں دیس کوں ایجھی سجھ تے ایجھی بولی ڈیساں
جیڑھی جنگلیں دے پیٹوں سکھی ہم
تے امدڑ نسلاں میڈے لفظیں دیاں وارث ہوسن
تے گیت میڈے صرف دیسیں واسطے تے قومیں کیتے وقف ہوسن۔

میڈی دھرتی میڈے لوک

شاید یہی وہ جذبہ ہے جو اس نظم کے ترجمے کا محرک بنا ہے۔ اپنی قوم کی خیر خواہی کا جذبہ یقینی طور پر نغمہ آور جذبہ ہے اور ممتاز حیدر ڈاہر قابل صد مبارکباد ہیں کہ انہوں نے اس ترجمہ بلکہ تخلیق کے ذریعے اپنی زبان اور اپنی قوم کی قابل قدر خدمت انجام دی ہے۔ دوسری زبانوں کے قابل قدر ادبی سرمائے کی اپنی زبان میں منتقلی کی اہمیت سے صرف وہی شخص انکار کرسکتا ہے جو روشنی اور اندھیرے کے امتیاز سے قاصر ہو۔

بہرحال یہ نظم بہت سے سوالات کا جواب بھی ہے اور بذاتِ خود ایک سوال بھی جس کا جواب ہم سب پر قرض ہے۔

محمد علی صدیقی
کراچی

مُھاگ

میڈی دھرتی میڈے لوک

ترجمہ تے او وی شعر دا۔ میڈے خیال اِچ ہک صبر آزما پر بہوں نطیف جذبے دا تقاضا کریندے کیوں جو ایہہ ہک مشکل فن وی ہے تے دلچسپ فن وی۔ کہیں ہئی زبان دے تخلیقی تجربے دی باز آفرینی بنات خود ہک مشکل مرحلہ ہے۔ وَل اُوں تجربے دے لفظاں تے لسانی پرتاں کوں ہئی زبان دا رُوپ رنگ ڈیوݨا اوندے کولوں وی مشکل کم ہے۔ اوپرے لہجیاں تے اوپرے مزاج دا اِدراک حاصل کر کے اونکوں اپݨے مزاج تے لَے وِچ ڈھالݨا تے وت ہک نامانوس ماحول تے اوپرے تہذیبی تناظر کوں ہک مانوس تے آزمائے ہوئے تہذیبی منظرنامے وِچ پیش کرݨا تہوں مشکل منزل ہے، ہک ایجھے شاعر دے شعراں کوں اپݨی زبان اِچ ڈھالݨا، جیڑھا ہئی زبان بولیندے، ہئے ماحول اِچ رہندے تے ہک خاص مزاج تے شخصیت رکھیندے۔ ہک ایجھا تجربہ ہے جیڑھا تخیّل، ادراک تے بھرپور تخلیقی صلاحیت دا تقاضہ کریندے۔ ایں واسطے مَیں آکھیے جو ترجمہ بہوں صبر آزما ہے۔

وت ایندے نال نال مَیں اینکوں دلچسپ فن وی آکھیے۔ اوندی وجہ ایہہ ہے جو ترجمہ کرݨ والا ڈوجھی زبان دے کلچر تے خود اپݨی زبان دے تہذیبی رویّاں دے درمیان نہ صرف اپݨا تشخص گم کر بہندے بلکہ جیڑھی شخصیت دے فن دا ترجمہ کریندے۔ اُوں کولوں مرعوب تھی کے اونکوں اپݨے اُتے فوقیت وی ڈیندے۔ اپݨی ذات دی نفی کر کے ہئے دی شخصیت کوں تلاش کرݨا دلچسپ تجربہ ہے۔ ایہہ

میݙی دھرتی میݙے لوک

ٻئی ڳالھ ہے جو ایندے واسطے وسیع النظری، فیاضی تے کُھلے دل دی ضرورت ہے۔

ایہہ ترجمے کیوں کیتے ویندِن؟ ہک وجہ تاں ایہہ ہے جو ٻئے زباناں دے خزانے اپݨی زبان اِچ منتقل کیتے ونڄِن تے ݙوجھا سبب ایہہ جو بنیادی انسانی جذبے — محبت، رقابت، نیکی، بدی، حسد، حُریت — ہک حد تئیں یکساں ہوندن۔ ماحول تے سیاسی، سماجی، اقتصادی اقدار دا اثر انہاں دی نوعیت وچ تھوڑا جیہاں فرق وی پیندے پر انہاں دی بنیادی شکل نئی بدلدی۔ ایں واسطے ترجمہ کرݨ والے شاعر تے ادیب اصل وِچ ݙوجھے انساناں وچ بنیادی جذبیاں دی مشترک قدراں تلاش کریندن۔ آزادی تے حُریت دا جذبہ ہک ایجھا مشترک وِرثہ ہے جیڑھا لاطینی امریکہ دے لوکاں وچ وی ملدے۔ افریقہ دیاں مظلوم قوماں وچ وی پاتا ویندے تے ایشیا دے محکوم تے استحصال زدہ معاشریاں اچ وی موجود ہے۔ ظاہر ہے کہیں دے زخم دی ٹیس اوہو محسوس کر سگدے جئیں خود او زخم کھادا ہووے۔ ظلم و ستم تے جبر دی داستان جتھاں وی رقم تھئی ہے۔ اونکوں سب توں زیادہ مظلوم قوماں محسوس کیتے تے انہاں قوماں دے دردمند شاعراں تے ادیباں نے اونکوں اپݨی درد بھری چیخ دا حصہ بݨائے۔ ایہہ چیخ کُرلاٹ بݨ کے انہاں دے تخلیقی تجرباں اِچ رچ گئی ہے۔

ایں سلسلے اِچ ہک آخری ڳالھ ایہہ ہے جو ساݙی قومی زبان ہووے یا علاقائی زباناں ہالی تیکر انہاں وچ عالمی ادب دا خزانہ بہوں گھٹ منتقل تھئے۔ سرائیکی زبان جیڑھی وطن عزیز دے وسیع تر رقبے دے لوکاں دی بولی ہے، ٻیاں زباناں دے ادب کوں اپݨی زبان وِچ منتقل کرݨ دے معاملے وچ بہوں پچھوں ہے۔ ایں واسطے جیڑھے لوک ایندے اِچ ٻیاں زباناں دے شعر و ادب کوں ترجمے دے ذریعے منتقل کریندِن او بہوں وݙی خدمت انجام پئے ݙیندن۔ ایں لحاظ نال

سئیں ممتاز حیدر ݙاہر جئیں ذہین، باشعور تے تخلیقی صلاحیتاں دے مالک ایندا احساس کر کے جیڑھی خدمت انجام پئے ݙیندن او قابل قدر ہے۔

(۲)

سئیں ممتاز حیدر ݙاہر نے "میݙی دھرتی میݙے لوک" دا ترجمہ محض سطر سطر نی کیتا بلکہ ہئے شاعر دے تخلیقی تجربے کوں تخیّلی سطح تے محسوس کیتے تے اوں تجربے دی باز آفرینی دے بعد اونکوں اپݨے تخلیقی تجربے دا حصّہ بݨائے۔ ایں لحاظ نال ایہہ محض ترجمہ نئیں رہندا بلکہ مترجم شاعر دا تخلیقی تجربہ بݨ ویندے۔ غالبؔ جئیں وݙے شاعر نے وی فارسی شاعراں توں مضمون تے خیال گھن کے اونکوں اوریجنل تجربہ بݨا کے پیش کیتا ہا۔ اتھوں تیکر کہ انہاں کوں ترجمے داناں وی نئیں ݙتا ویندا۔ میں تاں اینویں آکھساں جو ممتاز حیدر ݙاہر دا ایہہ ترجمہ وی ہک اوریجنل تخلیقی تجربہ ہے۔

"میݙی دھرتی میݙے لوک" ہک موہیں نظم دا ترجمہ ہے، جیڑھی اصل وچ تیلگو زبان دے شاعر نے تیلگو زبان ء چ لکھی ہے۔ اٹھ ابواب تے مشتمل ایہہ طویل نظم ہک داستان وی ہے، حریّت تے آزادی دا گیت وی ہے ہک نوحہ وی ہے تے ہک ڈراما وی، اپݨی دھرتی تے اپݨے لوکاں دی محبت دا درد ہر اوں شاعر کوں ہوندے جیڑھا قومیت تے انسانیت دا ݙکھ محسوس کر سڳدے ایں تناظر وچ تخلیقِ کائنات کولوں لا کے اج دے دور تئیں طویل ارتقاء دی پوری کہانی ہے۔ بَدلدے ہوئے سماج، تغیّر پذیر قدراں تے استحصال دی ہک طویل داستان ایں نظم وچ موجود ہے۔

ممتاز حیدر ݙاہر دا شعری وِژن آفاق تے پھیلا ہویا محسوس تھیندے۔ ایں وِژن دے وچ ہر باریک کولوں باریک تجربہ وی سما ویندے۔ اُنہاں دا

میݙی دھرتی میٹھے لوک

خوردبین مشاہدہ ترجمے وچ وی بھرپور طریقے نال حِصّہ گِھندے تے اصل تجربے دی روح کوں سرائیکی وچ منتقل کر ݙیندے۔ ایں واسطے ہیں ایہہ ڳالھ وثوق نال آکھی ہے جو ایہہ تجربہ اوپرا نہیں لگدا۔ ذرا انہاں مصرعیاں تے نظر پاؤ ترجمہ نی او رچنل لڳدن:

سَمندر مَس دی شیشی ہِن
جنہاں کوں دھرتی وَرتیندی ہے اپݨے عشق دے قصّے لکھݨ کݨ
حرف، جیویں زرد ریشے شاہئیں، تہذیبیں دے کیتے
علم و حکمت واسطے ہِن
جن کوں انہاں شیشئیں دے وچوں
ہوائیں اُݙرا تے گِھن آمدین
اتے بُڈھڑیاں ہوائیں شہریں دے وچ ݙیوے ٻلیندیاں ہِن
چلیندیاں رہندیاں ہِن او اپݨا سِکّہ دلیں اُتّے
آدمی دے رزمیہ قصّے وی ہیں مَس نال لکھیئے ڳِن

دھرتی دے سُولاں کوں اپݨے سُول بݨا کے تے اپݨے لوکاں دے ݙکھاں دا لہو پی کے شاعر نے جیڑھا درد اپݨی شاعری وچ بھریئے او ہو درد ساکوں وی محسوس تھی سڳدے پر شرط ایہہ ہے جو جذبیاں دی آواز سُݨݨ تے لہو رووݨ دا جیوڑا ساݙے اِچ ہووے۔ ممتاز حیدر ݙاہر کول تاں ایہہ حوصلہ ہے۔ ایہا وجہ ہے جو اُنہاں اپݨیاں انگلیں فگار کیتن۔ دل کوں لہو رُلائے تے تخلیقی عمل دا کرب سہے۔ تے اوندے بعد زخمی جذبیاں کوں سرائیکی جئیں مِٹھی زبان وچ رچا کے "درداں دی ماری دلڑی علیل اے" دا عنوان بݨا ݙتے۔

میݙی دھرتی میݙے لوک

ایہہ نظم جذبیاں دی زبان ہووݨ دے باوجود داخلیت تے دروں بینی دا شاہکار نی بݨی بلکہ خارجی حقیقتاں ، تاریخی عوامل تے سماج دے جدلیاتی عمل دا ہک ایجھا آئینہ بݨ کے سامݨے آئے جیندے وِچ اساں اپݨی دھرتی تے اپݨے لوکاں دے علاوہ سامݨے دی زندگی دیاں محرومیاں، بدنصیبیاں تے ݙُکھاں دی تصویر وی ݙیکھ سگدے ہیں۔

او ، جیڑھے ہَل چَلیندے ہِن
تے دھرتی کوں کھَویندن ماس اپݨے تن دا
جیڑھے اونکوں سینے نال لیندے ہِن
تے اوندے دل دی دَھک سُݨدے ہِن
تے اپݨے رت پگھر دے نال
مکھݨ تے پنیر آنگے اونکوں کُولا بݨیندے ہِن
اُٹھی پہر اپݨے بالیں وانگے
نازک پودئیں دی راکھی کریندے ہِن
وَلا او جیویں جیویں وَدھدے ویندے ہِن
انہاں دی ہر مہک تے ترڑ کوں اپݨیں اکھّیں دے اندر وسیندِن
دل جیڑھے ویلھے انہاں دے
ݙینہاں راتیں ݙٹھے ہوئے خوابیں دے پھَل
انہاں دی رت پگھر دے ایہہ بچڑے نِسر امدِن
انہاں تے سِتّے نچدے ہِن
تاں انہاں کولوں نکھڑݨ واسطے مجبور تھی ویندے ہِن
ہتھ خالی

میݙی دھرتی میݙے لوک

ممتاز حیدر ݙاہر نے ایں نظم دے فلسفیانہ مزاج کوں سادگی تے سامݨے دی ڳالھ دا لباس پوا ݙتے۔ پہلے بند وچ "وقت" دی آواز ہے۔ میݙی دھرتی میݙے لوک" وچ وقت دی تجسیم (PERSONIFICATION) کیتی ڳئی ہے۔ اوندا عمل تے اوندی حاکمیت کائنات دی ہر چیز تے ہے۔ ایہ وقت دے مزدور دا ہتھ ہے جیڑھا سماجاں، تہذیباں تے دھرتیاں کوں حُسن عطا کریندے۔ جیڑھا ہمیش سفر وچ رہندے۔ پر اپݨے دیس اِچ کلّھا ٹُردے، خالی ہتھ۔ خواہش دا جھنڈا چا کے۔

ایں نظم وچ اج دے سماجاں دی کہاݨی ہے۔ مشیناں دے زہریلے ساہ، کاربن ڈائی آکسائیڈ اِچ ساہ گِھندی کوجھی تہذیب، آمرانہ نظاماں دی آویزش تے دھرتی دا استحصال ایہ سب کجھ ساݙے سامݨے دی دنیا دا ڈراما ہے۔ پر ایں ڈرامے دا ڈراپ سین انقلاب تے بغاوت دی آواز ہے، جیڑھی اُبھر کے آفاق تے چھا ویندی ہے۔ ایں انقلاب تے بغاوت دی آواز دھرتی دے لوکاں کوں جڳیندی ہے پئی۔ تاں جو او اپݨی دنیا خود پیدا کرِن — ہک نویں دنیا جیندا خواب شاعر نے ݙٹھا ہئی۔

ممتاز حیدر ݙاہر دا ڈکشن اُنہاں دے تخلیقی تجربے دا حصّہ بݨ کے ظاہر تھیندے۔ تجربے تے ہیئت دی ایہ ہم آہنگی بہوں گھٹ فنکاراں کوں نصیب تھیندی اے۔

ممتاز حیدر ݙاہر سرائیکی زبان دے لفظاں دیاں ساریاں پرتاں نے تہاں دی چنگی طرح پہچاݨ رکھیندِن۔ ایہا وجہ ہے جو انہاں دا شعری ڈکشن خوبصورت وی نظر آندے تے احساس دی بہترین ترسیل دا ذریعہ وی بݨ ویندے۔ لفظ تے معنی دا ایہ میل ممتاز حیدر ݙاہر

میڈی دھرتی میڈے لوک

دے۔ ین ترجمے وچ وی حُسن جگیندا نظر آندے۔ اسلوب دی ایہہ پختگی تے فن دا ایہہ شعور ممتاز حیدر ڈاہر کوں اج دی سرائیکی شاعری دا بہوں وڈا فنکار ثابت کریندے۔

مَیں وثوق نال آکھ سگداں جو "میڈی دھرتی میڈے لوک" انقلابی شاعری وچ ہک اضافے دا سبب بݨسی۔

ملتان	(پروفیسر) اے۔ بی اشرف
۴۔ اکتوبر ۱۹۸۱ء	چیئرمین شعبۂ اُردو
	بہاؤ الدّین زکریاؒ یونیورسٹی

ممتاز حیدر ڈاھر

پہلا باب

پورب کنوں ہک ہتھ اُبھر دے
وقت دے مزدور دا ہتھ
جیڑھا دھرتی زندگی دی رت نے پگھرّ وچ جھپاروں ہے
اتے سیندور چھڑکیندے پریرے دے پچھانوئیں تے
ہیں جاگݨ سیتی
ہاری کھول تے ݙینہہ دا سلام آہداں
ہوائیں اِچ تردے بدلیں تے پرندئیں کوں
اَتے میں اپݨا ٹھڈا ساہ انہاں ݙے سٹیندا ہاں
انہاں دے پکھ ہی تاں خواب ہن میݙے
وَنڈیندان، سبھ دی پیاری سُوکھڑی
ݙینہہ کوں ——— انہاں دے گݙ
میں چاہیاں اَن وچوں
اَن واسطے جینداں
مرݨ دے بعد وی اَن نال وَنڄ رلساں
میں آوازئیں دے ٹکرئیں دے وچوں
گیتیں کوں اُسریندا ہاں
جیویں ریت دے ذرّئیں توں بݨدِن کلرنج دے پیالے
انہاں دیاں طرزاں خَلقیندا ہاں لہراتے

میڈی دھرتی میڈے لوک

میں ساڑھیاں ونڈا ہاں
رنگیں دے خوابیں وچ رچیئے ہوئے سوتر توں
اپݨے وطن دئیں نینگریں کیتے
تے اُن کوں زندگی دے ہیلے دے وچ پوپٹیں دے وانگ لہریندآں
جہازیں کوں بݨاتے میں سمندریں وچ اُتاریا ہے
جو اپݨے دیس دے لوکیں دا جھنڈا ان تے لہراوے
محل جھڑ وچ اُساریئے ہم تے خوابیں وچوں دِگ گولیم
میں دھرتی دئیں حدیں، تے دشمنیں دے سینے اُتے
اپݨے جیوݨ نال اُچیاں اُچیاں کندھاں دی کھڑایاں ہن
میں بھتیں کوں آوازاں، صُورتاں، شکلاں ݙتین
آزاد کیتا ہے انہاں کوں چُپ دی بندش توں
حیاتی دئیں زمینیں کوں رہایا ہم
سوݨپ کیڑھا ہے جیئں کوں نم وُنڈیا اپݨے ہتھیں دے نال
کیڑھی تتیئے ہے دھرتی دے اُتے
جیئں سر نوایا نی میڈے اگوں
مگر ایہہ ہتھ ہمیشہ خالی رہ گئے ہن

میڈی کوئی جاہ نہ ہئی گذری ہوئی تاریخ دے وِچ
تے نہ کوئی مقام ہے میڈا
اج دی ݙنگی تاریخ اِچ
میں ہن کیوں ہَدّے ہِن ؟
دھرتی کوں کیوں رادھے؟ —— خبر کینھی

میڈی دھرتی میڈے لوک

میں جیندا ہاں صِفر دے وچ مگر دل وی سفر وچ ہاں
جو بندہ ٹُردا پھِردا وَݨ ہے
جَیں دیاں پاڑاں پیریں وچ بدل گیاں ہِن
میں وَݨ رہواں ہا تاں ہر سال میں تے چیتر آوے ہا
بݨیا ہاں آدمی جیں ݙینہہ دا
دھرتی دیاں بہاراں میں توں کھسّیاں ہِن
میڈے ہلݨ کنوں وَݨ پھُٹدے پِن ۔ دُگ ٹُردے پے ہِن
خوشی توں شہریں تے وَستیں دا چولا انگ نی ماندا
مگر میں اپݨے دیس اِچ کلّھا ویندا پیا ہاں ۔ خالی ہَتھ
میڈا اپݨا اِتھاں کجھ نی چھڑا یادیں دا ہِک گھُوڑ، میڈے پِچھوں
تے میں ایں گھوڑ دا سالار ہاں کلّھا
تے میڈی بھڑکدی ہوئی ڳاڈھی خواہش ایندا جھنڈا ہے
ہوائیں وِچ بھڑکدا ہویا

لحظے وقت دے پچھ لگ نہیں ہوندے
ایہو جا لحظہ وی امدا ہے
جیڑھا آدمی دی زندگی دا فیصلہ کُن موڑ بݨ ویندے
میں اپݨے آپ کوں بے عملی دی ایں گھاٹی چُپ اِچ
پُور نہ سگدا
میں اُوں ویلھے کوں ٹھڈّے ساہیں دے ہتھ وچ نہ ݙیساں
جیڑھا میکوں سَݙ مریندے
یاد رکھّو!

میݙی دھرتی میݙے لوک

زندگی جیڑھی پہاڑیں تے سمندریں نال ٹُردی ہے
وݙے طوفانیں دے وی اوندے اڳوں ساہ مُک ویندن
حیاتی دی ایہہ سب چھک تاݨ تاں
بس بھنکدئیں مکھئیں دے وانگ ء
ݙیکھو! ݙیکھو!
سِجھ پگھر دا جام پی تے پیا مچھر گئے
سوجھلے دیاں اݨ گݨت ݙاتریاں ہتھوڑے پیا کِھنڈیندلے ہے
ایہے وحشی ہوائیں
جیڑھیاں جو ہُݨ تاریخ دے ہر باب وِچ اُݙدیاں پیاں ہن
ہِن انہاں ظالم ہوائیں دے جھولیں دے وِچ
وݨ دئیں لامیں وانگ ݙکدا کنبدا ہم رہ سگدا
ہِن توں نہ پُچھو اِچا ہے کیوں میکوں ؟
سمندر توں پُچھو جو اونکوں کیا دی بے قراری ہے
تساں میں توں ایہہ نہ پُچھو جو اتنا کاوڑیل کیوں ہاں ؟
جواب ایندا تساں طوفان توں منگو
تساں ایہہ جاݨ گِھنو وقت میݙا کاغذ ء
جیں تے میں آدم جائیں دے کیتے
اپݨے خوابیں دا جیڑھا منشور لکھداں
اوں تے اپݨے خون دے دستخط کریندا ہاں
آتے بندے دے اندروں دیہہ طاقت کوں کڈھیندا ہاں
اونکوں گھر تے ایں دھرتی تے کھڑا ݙینداں
جیکر میݙی خودی جیکی

میڈی دھرتی میڈے لوک

تاں ول ویلھے دی ریڑھ آلی ہڈّی کوں بھور کر ڈیسے
فلک کوں چیر تے دھرتی تے نواں دَور سٹ ڈیسے
جیڑھا انسان دی اُتھل پتھل دی بھا وَسیسے
تتی تتی گاڑھی رت دی شکل بݨ تے
وستی وستی دے ہر گلی کوچے دے وچ وہسے
سمندر دی شکل انسان کوں ڈیسے
انتے گجدا ہویا طوفان کر ڈیسے
میں اپنے چوئے رُخے گیتیں دے نال
ایں دیس کوں ایجھی سمجھ تے ایجھی بولی ڈیساں
جیڑھی جنگلیں دے پیٹوں سِکھی ہم
تے امدڑ نسلاں میڈے لفظیں دیاں وارث ہوسن
تے گیت میڈے صرف دیسیں واسطے تے قومیں کیتے
وقف ہوسن

گزدے سال دا اپریل ہک تیئں وانگوں وَہہ گیا ہے
خبر نی رُل تے کیڑھے باغیں وِچ سم گی ہئی
پر رُت چیتر دی
ہک امب دے وَݨ دی ہگول دے وچ
میڈے گھر دے نال والے باغ دے وچ آ گی
ایں دنیا دی ہر ہک چیز وہندڑ ہے
مگر ول امدی ءِ ــــ وَل وَل
ہگولیندی حُسن کوں ــــ لامیں دے وچ، پتریں دے پچھوں

میڈی دھرتی میڈے لوک

تے نظر دے ہن میکوں پکھیں دے پیرے
ایہہ نشان ان لحظیں دے ہن
جیڑھے پچھلے سال اُڈ گئے ہن
میڈے تھکے ترٹے پندھ اِچ کنڈیرے دا پچھانواں میڈا امیخانہ ؏
تے اوندی لام توں کریا ہویا پھُل میڈا مہمان ؏
ایہہ موسم چیتر دا ہے
خواب پہلا — سال دا
جیں وِچ میں پچھلے پہر دے سپنے دے وانگوں
اپݨی دھرتی دے بدن تے ٹردا ہاں
دھرتی دے جنگلیں نال ہی نت میں کجھیندا ہاں
ننگیج اپݨا
اتے نہریں کوں پگ دے وانگ سر تے بدھ تے ٹُردا ہاں
اوندیاں فصلاں رہیندا ہویا
دل وِچ آس گھِن تے ٹُرداں
اپݨے دیس دے گونگے پہاڑیں کوں گھرݨ دی
جیڑھے صدیاں کولوں
اپݨی شکل تے آواز کوں پاوݨ دی تانگھ اِچ ہن
اُٹھیں، ہاتھیں تے شیریں.....
ریکھیں، مزدوریں، پورھتیں، عاشقیں تے رزمیہ نظمیں دے وِچ
جیڑھے انہاں دا تاج ہن
سجھ امدا پیا ہے
ڈینہہ دتیں کرنیں نال لدّی ڈاند گاڈی وِچ

او وَݨ

جیں پہلے پہلے میکوں تک تے ہنجوں کیریئے ہِن
وسیندا پیا ہے مُچھل
ہُݨ میڈے خوابیں دے سوٹھپ اُتّے

○

ڈوجھا باب

پُھلیں دے ہونٹ
تیڈا سنیہا ڈیوݨ کیتے کھُلدے پِن
پتیاں کُھس کُس کریندیاں پِن ۔ تیڈے سانگے
میڈی سِک واسطے بے خواب راتیں لنگھدیاں ہِن
تاریں بھریئے اسمان کوں ڈہدیں
تیڈے تے اپݨے لوکیں وِچ ونڈیئے ہوئے دل دے کٹھے
میڈیئیں اکھیں ڈو مشالیں وانگ
اپݨے دیس کوں تے تیکوں اندروچ وسایا ہے
تے سک دے اوں جزیرے کوں گولیندین
جتھاں میڈے لوک
پھردن ریتلے مَݨ تے ۔ خوشی وِچ ٹپ
چریندن اپݨے ڈندیں نال پھلیں دے مغز کوں
سوہݨے جنگلی جانور وانگے
جتھاں ہیں ۔ (جیویں) ہک طوفان
تیڈے سینے دے تھلیں کنوں بھج تے
سمندریں توں پنہ منگداں
جتھاں وستیاں میڈیاں ہک ہے دے رنگے
رنگیں تے خوابیں دے وِچ گالھیں کریندین

میڈی دھرتی میڈے لوک

جِتھ میڈی دھرتی
سمندر دی ایہو جیہی چھل دے وانگوں تڑپدی ہے
جیں جہازیں دا کڈاہیں بار نی چاتا
کرن جتھ ڈینھہ دی میڈے لوکیں دے خوابیں دی وسّوں کوں
کڈاہیں خنجریں دی نوک تے کینجھی رکھیندی
وِچھیندا ہاں جِتھاں میں آپ کوں بیلے دی صورت وِچ
جو میڈی دھرتی دے بال اوں تے کھیڈِن — ڈُھمّاں پاوِن
جانی!
چُل ہاں آپاں اُتھ چُلوں
جتھاں جو میڈے دیس دے دگ
چیتر دے جُھلکیں وچوں پجدے ہوئے لنگھدِن
تے گِھن ویندن میڈئیں لوکیں کوں گاڈئیں وانگ
تہواریں دے میلئیں تئیں
میڈے جیون دی ٹھاڈھل!
کیوں نکمے بیٹھے رہوں — ہتھ تے ہتھ رکھ تے
چُلوں ڈاتریئیں کوں چا تے فصل کپّن دے ایں موسم وچ
اساں وی اپنے عظمت والے لوکیں نال چُل رلّوں
کڈاہیں
شہریں دے شیطانی چراہئیں وچ وجن توں ڈھیر پہلے
میں سمندر دی سنہری ریت تے
اپنا ٹھکیڑا وَنج لہیندا ہم — میں دَھمدا ہم
پریرے دید والی حد کنوں

میڈی دھرتی میڈے لوک

دھرتئیں تے دیسیں والے دھندلاݨ اِچ
او رنگون ہِے یا سنگاپور یا بنکاک
یا پاݨی دا کوئی ہیا وݙا ٹکڑا
جیڑھا نیلم دے وَنّگ رُوپ اِچ سمندر بݨ ڳئے
یا اسمانیں دے وچ اُݙدا ہویا میڈا نیلا خواب ہے
جیڑھا جو اپݨے پر کھِنڈاری
اَچّا چیتی دھرتی دے اُتّے ݙٹھے
دھرتی دی تحریر اِچ
سمندر ایجھے ہِن جیویں سمی کولن تے کالمے
بھجدیاں تہذیباں ذری جھٹ کھڑاتے تازہ ساہ گھِندین
کامے، ہیفن تے سمی کولن انہاں دا پندھ کھنیندے ہِن
اتے ول نوّیں ڳاٹھے تے نوّیں رنگ روپ دے نال
تعارف ان دا نوّیں دھرتی والے ساحلیں دے نال
تھیندا ہے

سمندر مَس دی شیشی ہِن
جنھاں کوں دھرتی وَرتیندی ہے اپݨے عشق دے قصّے لِکھݨ کݨ
حرف، جیویں زرد ریشے شاہئیں، تہذیبیں دے کیتے
علم وحکمت واسطے ہِن
جن کوں انہاں شیشئیں دے وچوں
ہوائیں اُݙارتے گھِن امدین
اتے بُڈھڑیاں ہوائیں شہریں دے وچ ݙیوے بلیندیاں ہِن
چلیندیاں رہندیاں ہِن او اپݨا سِکّہ دیسیں اُتّے

میڈی دھرتی میڈے لوک

آدمی دے رزمیہ قصّے وی ہِن کس نال لکھیئے ڳئن
وقت خود انسان دی صحّت دے کیتے
اوندیاں لِکھیاں ہویاں تحریراں نگل ویندے
بیں پُراݨے ڳیتنیں کوں کھادے
تے اوندے ہضم نہ تھیوݨ والے اعضاء اگل چھوڑیم
اتے میں ہݨ نویں لفظیں دا اُبکّھا ہاں
تے میں ہݨ گیت وُنڈاں
دید دی حدلوں پرے گجدے خلاڈے نال
سمندر پار دی اسمانی کُھس مُس نال
ستاریں توں اُچی اݨ مُک اُچائی نال
اپݨے اندر دئیں جِھکاڑیں نال
جتھاں میڈے ہتھ نی پہنچ سگدے
ان عناصر نال
جیڑھے میڈے عہد اِچ رہݨ والئیں کݨ ہِن
اَݨ سُو نہیں
پریرے انہاں شہریں توں جیڑھے میکوں ہضم نی کر سگئے
ان جنگلیں توں وی پریرے
جتھاں میڈی آتما رِسیندی ہے ہہ اپݨیاں اُمیداں
گول لیکے دے اوں خط توں وی پریرے
جیڑھا سب خلقت کوں کٹھے جوڑ ڈیندے
بشر دی اکھ وی اوندی ہک کمان اِی ڈیکھ سگدی ہے
اتے میں توں پریرے

بُجھ تے بُجھ ویندی ہے میڈی تریجھی اکھ
صدیاں گذرِ گِن تانگھ دے وچ ہے
میڈا نیلا سمندر

* * *

تریجھا باب

جڈاں میں حیدر آبادوں نکل امداں
اتے کھلی ہوا دے وچ ترݨ پئے ویندا ں
میڈی آتما کوں کتنا سکھ ملدے
اینویں لگدے مہینئیں بعد
میڈئیں سوچیں دے وچ ساہ ول پئے گئے
"اوں کوجھے شہر دئیں زہری ہوائیں وچ
اتنے ڈینہہ تئیں او کیویں جیندا ریہے"؟
ایہہ آکھ تے وݨ
ڈاڈھی شفقت نال بھاکل پیندے ہن میکوں
جاگدا ہاں حیدر آبادی سویریں وچ میں ہک پھُل دی طرح
تے اوندئیں سڑکیں دے اُتے
ٹُر ٹُر تے میں ہک ہوکدا آتش فشاں لگداں
میں اپݨے پانچے اُتے چاتے ٹُردا ہاں
تے لتڑیندا ہاں
آزادی کنوں پچھّے والی تہذیب کوں تے شاعری کوں
حیدر آبادی ڈیہاڑا جئیں کوں
کہیں عادی بیمار آنگے اُگل ڈیندا ہے سڑکیں تے
ایہہ سڑکاں کتنیاں موزوں ہن — ادب سوچݨ دے کیتے

میݙی دھرتی میݙے لوک

ہر لحظے پچھوں سرکاری شکلاں ݙیکھ تے
میݙے اندر دیاں ساریاں توپاں پھٹدیاں ہِن
تے ول بارود جیڑھے ویلے مُکدا ہے
تھکیڑے نال جکڑیا ہویا میں
ݙہداں نمانڑیاں اکھیں کر تے درختیں دے پاسے
تے وَل اہداں ہاں 'میکوں شاعری دی لوڑ کینی'
میکوں ہِک بم ݙیوو
ہزاراں زلزلے جیئں بم وِچ ہووِن
خبرنی میں جیہے آتش فشاں
بے کتنے ایں دھرتی اُتے ٹُردے ودے ہوسِن
ایہہ سب کجھ ݙیکھدے ہوئے
تے ایں کوجھی شکل دی تہذیب والے
کاربن ڈائی آکسائڈ اِچ ساہ گھِندے ہوئے
ایہہ ونڑ پُھل کیوں ترڑیندِن ، گولیاں کیوں نی چمیندے؟
ایہہ شہر ہِک زہر دا پیالہ ہے
جَیئنکوں سَیّت ساݙی
زوری ساݙے ہتھیں دے وچ ݙے ݙتا ہے
حکم وَل ایہہ ہے جو ہِیں پیواں اینکوں
میݙے سِتھے نشتّے تے سارے زہر ایندے وچ
بھریئے ہوئے ہِن
جتھاں میں اپنڑیاں دنیاواں ونجایاں ہِن تے پاتیاں ہِم
حیاتی دی چِھتی ٻجھ دُھرک دے وِچ

میݙی دھرتی میݙے لوک

جتھاں میݙا جیوݨ
مناقعے گھاٹے دے ادھ وچ رہیا ہے جھُوٹدا
ایہہ سڑکاں ہن
جنہاں تے میں بھجدا رہیاں ہک چیکدے طوفان دے وانگوں
تے ݙِہ پیاں اُوں بیڑی وانگ
جیندے بادبان ترٹ ڳے ہوون
پر میں تاں ہک طوفان ہاں
تے ایہہ حرب آلیاں صلاحیں میں مَنیندا رِہم
میں ویندا پیا ہاں — اپݨیاں یاداں گھِن تے
اپݨے زخمیں دے مَلم دی گول دے وِچ
جو حیاتی اِتھاں کہیں کوں کائنی بخشیندی
سڑیندی ہے او
ہک بندے دی بھاݙے نال ݙوجھے کوں
اے سوہݨی سُر والا پکھی!
اِتھاں نہ گیت ڳا اپݨے
اِتھوں اُݙ ونڄ تُوں
ساوے ہچُ پہاڑیں دی تلاش وچ

انسانیں دے شہر اِچ
توݨیں لکھاں لوک بِھݨ بِھݨ پے کریندن
حاکمیت وقت دی ہے

میݙی دھرتی میݙے لوک

تے چھڑا آواز وی ہوں دی سُݨیندی ہے
لکھاں انسانی آوازیں کوں چِتھڑیندی
شہر دی ہر ہِک گھڑی وِچ
وقت دے بے عیب ہتھ دیاں پکیاں انگلیں ظاہر تھی تے
ظلم نال انسانی آوازیں دا گل گُھٹ ݙیندیاں رہندین
آدمی دے سینے تے ہِک باز دے وانگے جھپٹدا ہے
مگر اِتھ اِن پہاڑیں وِچ
نہ ݙینہہ ہِن تے نہ تاریخاں اتے نہ کوئی ݙوجھا آدمی ہے
وقت، جیئں پیرا میݙا اتنے توڑیں چاتا ہے
انہاں ساوے ترچُھ تے رُڑکدے ہوئیے پہاڑیں وچ
تعاقب میݙے توں تھک تے ختم تھی گئے
نرالے ونڄ — انہاں توں وی نرالے پکھی
ایہہ سرزور تے کھِلدیاں پہاڑیاں
تے انہاں دے دل دے وچ سُتّی ہوئی گھاٹی چُپ
اتھاں رَل ویندے ہِن سارے
ٹُنبیندِن چال چُپ دا
وقت جیئں وِچ
چھوٹی جیہی مکھی دے والگوں پھس تے مَر ویندا ہے
ایہہ جاہ ایجھے پھُلیں دے وانگ لگدی ہے
جنہاں کوں ہُݨ توں پہلوں کہیں نہ سِنگھیا ہووے
انھاں چوٹیاں درختیں دیاں چا ݙیکھو
جنہاں کوں ہتھ تاں نی لا سگدے اکھیں دے نال چھُو سگدِن

میڈی دھرتی میڈے لوک

درختیں دیاں ایہ چوٹیاں کینوس اسمان اُتّے بُرش پھیرِن
تے جھڑدا ہک وڈیرا بھورا ٹُکڑا
نالوں لنگھ ویندا ہے وڈّیاں وڈیاں وِکھّاں چیندا ہویا
ہوا چوطرفوں نیلے جیہے خلاء وِچ
ہولے ہولے
گل ڈے ساہ چُݨ چُݨ کرہن باریک جیہا ہک جال وُنڈی ہے
اݨ سونہیاں خوشیاں دی طاقت
آدمی کوں راگ وِچ تبدیل کر ڈیندی ہے
جیڑھا وسݨ لگدا ہے پہاڑیں تے پرندیں ڈے بدن وِچ
نکلدے وقت ڈے مضبوط ہتھّیں دی پکڑ توں
سادگی تے سچّی آزادی ڈے نال
اپݨے پَریں تے کھڑا ہویا چھوٹا جیہا کیڑا دی تاں
تخلیق ڈے انعام دی چَس چیندا ہے دھرتی دی حد وِچ
جتھاں آکھیا پہاڑیں دا مِنیندا ہے
کیڑا دی تاں انسان کوں گھٹ نی
انسان دی مَیں
ذات، انا دا زور اتھاں مُک ویندا ہے
اوندا نشان ای باقی نی رہندا
چھڑا ہرہرا تے مٹّی کنوں بچّی حیاتی کوں
اتھاں جیوݨ دا حق ءِ

میڈی دھرتی میڈے لوک

میں وقت کوں ہِیں سانگے گھن آیاں پہاڑیں وچ
ول اونکوں مار چھوڑیا ہم

جڈاں میں ٻج دے وچ ہَم
میں توڻیں ہک راگ پہنتا ہا
میڈے اندر ایہہ خواہش جاگ پی
باہر نکل تے سِجھ اَتے آسمان کوں ڈیکھاں
تے چُپ دے تھل دے وِچ حیرانگی دے رس کوں پِیواں
میں وڻ بڻ تے اوندیں لامیں دے اندر
خواب وڻ دا بڻ ڳیم
ول اپڻے آپ دے وِچ
راگ، رس، خوشبو رلا تے پُھل بڻیم
جو خواب بڻ تے میں اُتے اپڻے اندر دے بھید کھُلڻے ہِن
خواب وچ میں تے کھُلیا
دھرتی، ہوا، پاڻی ہکّے عنصر دے کلّھے کلّھے جلوے ہِن
تے میڈے اندر اِچ
انہاں ترہئیں دا جوہر مطلق دی موجودع
تے ول ایں سُدھ پوڻ دے بعد ہی
میں ہک نوں ترے بڻ ڳیم
میں پوپٹ بڻ ڳیم رنگیل پر لا تے
میں پیرا چا تے

میڈی دھرتی میڈے لوک

اپݨی ذات دی گول اِچ بھجݨ لگ پیم
میں پتی پتی وچ اُتریم
تے ہک آواز بݨ تے باہر نِکتُم
اپݨے آپ کوں ہک پھل سمجھ تے کھا گِدھم
میں پھتی بݨ گیم
تے اپݨی اݨ کھُٹ ہستی بھُل تے
نہ ݙٹھے ہوئے ساحلیں دے پاسے تردا گیم
میں ہک وݨ ہاں
اتے ایہہ سارا کجھ میڈی حیاتی دا سفر ہے
پت جھڑ میڈے پتریں دے اُتے زردی ملیندا ہے
ہوا دے ستھ وچ ءِ پوشاک میڈی
گھیڑ ءِ
جو میڈے ننگیج تے
شب دے مقدس زیرے چھڑکیندی ہے
تے میں — ہک وݨ ہاں
جیڑھا تخت تے بہوݨ دے بعد ہک بادشاہ دے وانگ
شاہی سوکھڑیاں ایں ہر کدی دھرتی کوں بخشیندا ہاں
ٹھڈی ٹھار چھاں دیاں سوکھڑیاں
ݙینہہ اپݨے خیال بھورے جھڑدے ٹکڑئیں دی شکل وچ
نیلے اسمانیں تے اُݙریندا ہے
ہولے ہولے گھُلدی ہوئی ہوا
جیویں میڈے اعصاب دے وچ جان پیندی ہے

میݙی دَھرتی میݙے لوک

لام دے وچ لڑکدا پھل وݨ کنیں حیرانگی دے نال ݙہدے
وݨ، جیڑھا زندگی دے ہک اݨ کھُٹ دریا دے وانگ
ٻُجھیاں پتیاں سٹ تے نویاں پتیاں پا تے کھڑدے
درخت دے ایں بھید تے
لُڑدا ہویا پَھل منہ وچ انگلیں پائی کھڑا ہے
ہوا دے لمس کولوں
ککر دے پَتریں دی پھُوار اِچ ترڑ کریندا ہے
اوندی مستی تے سوٹھپ کوں اپݨے اندر جذب کر گھِندے
شیئت پھل وی ہک قلندر ہے
جیڑھا زندگی دے اݨ سونہیں بھیدیں کوں پاوݨ کیتے
تپشیا دئیں جھکائیں تئیں پہنچدے
موت وِچ او، زندگی کوں ݙیکھدا ہے
نتاں کیویں موت اتنی سوہݨی لگدی
ایہو اوندا ہُجارت گھر ہے
اݨ گِنتویاں بہاراں دی اوں کلھے ننگے وَݨ دی
شان تے سوٹھپ کوں نی پا سگدیاں
جیڑھا اپݨے سارے پھُل تے پتریں کوں بھُلا ݙیندے ۔
آہا۔ میں سوٹھپ اچ ترڑ کریندا پیا ہاں
میں مست آں
کیہو جیہا وَݨ ہے
وقارِ سر کنوں بیریں توݨیں ـــ ہک مستقل اکڑ
کتھاں ہے بھیداں دا

میݙی دھرتی میݙے لوک

لام دے وِچ لڑکدا پھل سوچ وچ ہے
لام توں ݙھوݨ کنوں پہلے اونکوں سُدھ پئے ویندی ہے
جو اُوں وݨ دا بیج تاں اوندے اپݨے اندر وچ ہے
اوندی مَیں تے وݨ دی مَیں ݙو نہیں ہک ہن

ایہہ دھرتی ہک عجائب گھر ہے قدرت دا
جتھاں ݙھوریں، وݨیں دیاں نسلاں ݙھلدین
ہال ساݙے ـــ پکھّی، پَر تے وال ہا جھوں ـــ وی اتھاں ݙھلدِن
شام دے سجھ دئیں شعاعیں وانگ
ول جنم گھندین نوئیں گُکھتیں
نویں بِجّیں توں نوّیں پالیں دیاں نسلاں
نویاں شکلاں ولا تاریخ دے ورقیں دے اُتّے
نویں ہالے ویڑھ تے لہندین نویاں تہذیباں وُݨّݨ واسطے
تاریخ دا ݙِھگ ودھدا رہ ویندے
اتنے تئیں جو
وقت دا بے رحم تیشہ اُوں اُتے سٹّاں مریندا ہے
تاریخ دی رگ رگ وچوں پگھر وِٹیندا ہے
کہیں سُہتے دے وانگوں
انسانی مشینیں دیاں رگاں ہک باری جیہکاٹھی دے پِھیتے وانگ
بن ساہی کڈھیئے تے رے کھڑے ہوئے
چیکدے رہݨ دے ہمیشہ پھردے راہندے ہن

میڈی دھرتی میڈے لوک

اُنوں دے چمکݨے پنجرے کوں باقی رکھݨ کیتے
وقت جڈّاں دا شروع تھّیے
تاریخ ہک بے عقل ٻُڈھڑی وانگ اپݨی ݙکدی ہوئی آواز دے وچ
آدمی دے رزمیہ قصّے ہے دُہریندی
اوں دے ٻُڈھیپے دی وجہ توں نت زمانہ اُن کوں سُݨدا اے
عجائب گھر بھریندا تے وندیندا رہندے
ایوانیں وچوں ہک گھوڑ لنگھدا ہے کہیں اݨ کھُٹ سفر کیتے
تڑپدئیں ہوئیں ہوائیں وانگے روانہ ہن انہاں چوٹئیں دے پاسے
جیڑھیاں ناواقف تے اݨ ݙٹھّیاں تاں ہن
لیکن جنہاں دے خواب کوں ہر نسل ݙٹھّا ہے
درختیں دئیں اکھیں دے نال
ݙھوریں دئیں اکھیں دے نال
بندئیں تے کِرلیئیں دئیں اکھیں دے نال
ݙوجھے پاسے فوجاں، شاہیاں، قانون جوڑݨ والے،
ݙکٹیٹر اَتے جمہوریت والے جِنہاں دے دول کھڑکیندن
ہک نہ جذبہ ریہے ہر دور وچ ٻُکھا
ہر دور کہیں نہ کہیں چرپ آلے نظریئے کوں
حکومت واسطے دعوت کریندا ہے
اتے خوش تھی کراہیں اقتدار ای اوندا مَن گھندا ہے
لیکن عقل چُرڑِٹیاں مریندی ہے
تے نویں دور دے آرے تے بہہ تے اوندی رکھّی وی کریندی ہے

٥

چوتھا باب

شاعری امدی ءِ گاڑھی لال گھوڑی وانگ
میڈے خون دے وِچ دَھانتے ہوئے ہک تیردی صورت
شہید دی زندگی وانگے ۔ میکوں ساہ تئیں گھِنٹ نی ڈیندی
او امدی پئی ءِ ہوٹل، شوکا دئیں دریئیں دے وڈے شیشئیں دے وچوں
لفظیں دے سانچئیں وچ ڈھلیندی ہوئی انہاں سارے درختئیں کوں
درختئیں دے وچوں بھجدے ہوئے رستئیں کوں
انہاں لوکیں کوں ۔ رستے ہن جنہاں دی گول وچ
اسمان دے ان سارے بادیں کوں
جنہاں کوں لوک موندھئیں دے اُتے چاتی تے ویندے ہن
انہاں سارے زمانئیں کوں
جیڑھے جوبے وسی دے نال اسمانیں توں لڑ کیئے ہن
گھڑیندا ہے میڈا ہر امدا ویندا لحظہ اپنے آپ کوں
کڈاہیں میڈی دھرتی دی شکل وچ
میڈے نغمے دی صورت وچ کڈاہیں
میڈے گیت دے روپ اچ کڈاہیں
تے کڈاہیں میڈے بکھدے سجھ دے وانگوں

میݙی دھرتی میݙے لوک

نویں شکلیں دے کٹھے سوچلے دے نویں ہلے ویڑھ تے
میݙی شاعری امدی ہے، نچدی، کُݙدی تے ترپدی
میݙئیں نظریں دے سارے منظریں تے
میݙے ہر دگ اُتے "جی ائیں کوں" دے الفاظ لکھیل ہن
سڑک دے ݙوہیں طرفیں توں درختیں دیاں قطاراں
میݙے پیرے دے اُتے رنگیں دی بارش پیاں وسیندیاں ہن
کتھئیں کجھ ٻال چِدیاں کھیݙ دے پن
کل ایہے چِدیاں
بندوقیں وچ سماتے ظلم دیاں اُچیاں حویلیاں سٹ گھتیسِن
ول نویاں بلڈنگاں بݨسن تے پہاڑیں وچ نویں سجھ پیدا تھیسن
کیا پہاڑیں دیاں اُچائیاں سجھ دا رستہ روک سگدین ؟
آپݨے بے انت نیزیں نال انہاں کوں چیر تے
سجھ تاں ہر حالت دے وچ باہر نکل اوسے
سوچلے دے ڳاڑھے جھنڈے ٹھوک ݙیسے
ول انہاں سارے پہاڑیں تے
چمکدیاں ہویاں سڑکاں جیڑھیاں اپݨی کنڈ اُتے
اج رِڑھدیاں ہویاں موٹراں ڈھوندیاں وَدیاں ہن
وݨیں دے گھوڑ وچوں تیر تھی ویسن
میں ویسا پیا تے شاید ول نہ آواں
میݙئیں یادیں توں تساں پر بچ نہ سگسو
میݙیاں یاداں ہوائیں دے وچ ہمیشہ پکھی بݨ تے ڳاندیاں رہ ویسن
اݨ گنت کرناں فجر دیاں بݨ تے میݙے لوکیں اُتوں جال دے وانگے کِھنڈر ویسن

میڈی دھرتی میڈے لوک

میڈے بالو! کیا میکوں سُدھ نی
تساڈیئیں اکھیں دی ہر ہنجھ وچوں کیجھا سمندر گونجدا پیا ہے
میں ہیں سانگے ناں رڑتے آکھدا ہاں
تُساں اپݨیئیں لامیں دے وچ پتر نہ، ہتھیار لادو

میڈے رستئیں تے بِھتّاں ڈاڈھی مِنّت نال آوازیں کوں منگریاں ہِن
میڈے سینے تے رِڑھدیاں رہندیاں ہن بگھیّاں تجربے دیاں
توڑیں جو ماس میڈے تن دا
ایں بگھی دے پھیتئیں نال چیٹا چیٹا تھی گیا ہے
ول وی میں کھڑا ہویا، پچھوں چھٹی ہوئی سوچیں والی
ہُر بِروالے بدلیں کوں تکیندا پیاں
میں اپݨا سارا کجھ ایں چھوڑیئے جیویں درخت اپݨے پھُل کریندا ہے
میں ڈس نی سگدا کتنا زور ہوندے اُوں سوٹھپ اِچ
جیڑھا سانگے تروڑ ڈیوݨ نال امدا ہے
اوں ویلھے ــــ جڈاں میں اپݨے نبینگرݨ کوں بلپݨ نال
ہلپݨ کوں ہڈ جیپے نال جے بدلا سگاں
تے سڈ کراں میں اپݨی "منشا" توں
حیاتی دے کہیں بھانگے دی وی "روحِ زماں" کوں
تاں میں نہ تسخیر تھیوݨ والا بݙاں
ایں توں پہلے میں
حیاتی موت دے لوڈئیں دے وچ ہُڈدا ہویا ہک بیڑا ہم

میڈی دھرتی میڈے لوک

میڈیاں آساں پہاڑیں دی اُچائی تے بٹھیئے ہوئے گوردوالے ہن
تے میں دھرتی تے ٹردا اِک پندھیڑو — ہیں ٹرپڑا پیاں
رات دی ڈُوپہر چُپ دی کُکھ دے وِچ ٹھہرݨ کیتے
اُوں گوردوارے وِچ دعا منگݨ کیتے
جتھ کوئی نہ ہووے
رب وی نہ ہووے میڈی چُپ وِچ خلل پاوݨ کیتے

تساں ایہہ سوچ وی نی سگدے جو ایں ہک کنوارے لفظ کوں پاوݨ دے کیتے
میکوں اپݨی آتما کوں کتنی محنت نال کتنا جِھکا گھٹنا پمدے
میں بھجدا ہاں اُڈدے ہوئے پرندیں نال
زخمی تلئیں نال ایں دھرتی اُتے رت دے پیرے چھوڑتے
پُھلیں دے سنیاسیں دے اندر رل تے
میں جِھکی تپشیاویں دے اندر رُہڑ گیا ہاں جنگلیں وِچ
اُتر قطب والے علاقئیں کولوں میڈا جسم رگڑیندی ہوئی وحشی ہوائیں دے نال
میں کُھہری ہوائیں دے چلے کیتم — آپ کوں چھڑوا گ طوفانیں دے وِچ شامل کیتم
ول ان کوں میں انٹ گُھٹ سمندر والے پاسے پھوکا ڈے چھوڑیم
چھیکڑ میں پہاڑیں والی جھولی گوردوارہ کر کراہیں رب بݨیم
تڈاں تخلیق دیاں ساریاں آوازاں
اپݨے سریں کوں سوجھلے دے ہالے دے اندر سجاتے
گھوڑ دی صورت فلک دے نیلے رستئیں تے نکل پیاں
تے ہک آسودگی دے نال ڈیکھݨ پئے گیاں میکوں

مگر ہُݨ میں جھکی چُپ وِچ ہُڈل ہاں
جیڑھی اتنی گھاٹی ہے جو اوندی تہہ تئیں کوئی نی پُہچ سگدا
میڈے کیتے نہ ہُݨ کوئی پرہ یا کھرء تے نہ کوئی نماشیں ہے
نہ کوئی راگ ہے نہ رنگ
نہ کوئی ایہو جیہا تجربہ ہے جیں کنوں انسان دا احساس واقف ہے
ایہو لحظہ ء جیڑھا نپڑیندا ہے میکوں تے تیڈی خدمت اِچ حافر کریندے
ہک اچھوتے معنی رکھݨ والی باری تتّے تریڑے دی (انوکھی) سُوکھڑی

کرنیں دے جنگل وِچ پھیٹڑ تھی گُیم میں بھجدے بھجدے
نوکیلیاں کرناں میڈے جسم دے ہر بھاگے وِچ پیہہ گیاں
بہاریں دی شراب اچ مست کھلّے درخت ہِن تے ہک وڈی جیہی ہنجھ کیری
اِہیں وَݨ ہک دفعہ میڈے تھکے ہوئے جسم تے چھاں کوں کھِنڈا دیا ہا
درختیں دے بدن تے لازمی ہک ڈینہہ پھُل کھِلسن
میڈی دھرتی! قلم کر ڈے انہاں ظالم ہتھیں کوں
جیڑھے درختیں کوں تلے سٹ تے انہاں دے جسمیں تے آرے چلیندے ہن
پکھّی گاندے ہِن سوچاں درختیں دیاں تے شاعر پکھّیں دیاں سوچاں
ہر کہیں کوں کیا خبر جو چیتر کیا ہے؟
جیں اپݨی کوئل گم کیتی ہے صرف اوں لام کوں سُدھ چیتر دی ہے
صرف او پکھّی جنہاں دے گیت گم تھی گِن سمجھدن چیتر کیا ہے
چیتر او کینھی جینکوں سب چیتر سمجھیندن ۔
او ہک موسم ہے جڈاں پھُل وی ٹھڈّے ساہ بھریندے ہِن

میڈی دھرتی میڈے لوک

پکھی تاں اُڈ تے کتھئیں وَنج سگدے لیکن درخت کتھ ویسے؟
جڈاں ڈرواوݨے طوفان اونکوں ویڑھ وینیدن او تڈاں وی
اپݨیں پاڑیں نال دھرتی کوں پکڑ تے اپݨی جاہ تے قائم رہ ویندے
دھرتی کیتے اپݨی زندگی کوں وقف کیتی میڈے وانگے
دلیس کوں چنبڑیا ہویا
توݨیں اوندی وی میڈے وانگ اُنگل دھرتی اپݨی تی
ہوا کوں وی خبر نی درخت توں پَن کڈاں کِرداہے
بھنورے پُھلیں توں موکل پئے گِھندے ہِن
تے میڈی وستی دا نالا وَکڑ کھاندا ہویا وہندا پیا ہے
پَرّے دئیں جھتّیں دے وِچ وَنج تے سمݨ کیتے
میڈے ہیرو! م تھاہیں گھِن چُلو میکوں

جانی! میں تیکوں جئیں مہل آسیں نال سِنگھریا ڈیکھداہاں
تڈاں میڈا بدن سوجھل کریندے
رت میڈی تیکوں ملݨ کیتے پھتکدی ہے
میڈا چَن!
آ ہاں آپاں دھرتی دے ناتے دے وِچ رل تے وُنڄوں اپݨی محبت کوں
خواب جیڑھے آپاں ہک بئے کنّ ڈٹھے چوطرفوں خوشبو پے کھِنڈیندے ہِن
تے ساڈے دِلیں کوں آسیں دا نواں سوجھلا ڈیندن
میں تیڈے کیتے مرداہاں
ہمیشہ رہݨ والی زندگی دا جشن اپݨی موت وچ ڈیکھݨ دے کیتے

میݙی دھرتی میݙے لوک

اپݨے لوکیں دئیں لڑائیں وِچ میں تیکوں بُھل سگدا ہاں کیویں؟
میں سب کجھ سہندا ہویا ٹرِدا ہاں ݙُرواوݨے طوفانیں دے وچ دی
اوکھے پہاڑیں، جنگلیں دے وچوں اپݨے دیس والی چھیکڑی حدتئیں
جانی! میں تیݙئیں باہیں دے مکتب وچ محبت دا سبق پڑھیا ہے
پیار اپݨے دیس تے ایں دیس دے لوکیں کوں ݙیوݨ واسطے
میں تیݙی ٹیک تے
وِکھ وِکھ تے لکھاں جام پی ولیساں شہادت دے
اپݨے دیس دے مقتل توݨیں پہنچݨ دے کیتے
تیݙے سینے دے پیلے تے میں اپݨیاں تتیاں کرناں آن کھِنڈ ریندا ں
صرف ہِیں سانگے جو اپݨے پیارے لوکیں دی حیاتی کوں
ݙے سگاں ہیں روپ ہِک سوہݨی جیہی مُورت دا
تاں جو جیوݨ دے ݙکھیں وِچ
جذبے تے احساس دے او ریشمی دھاگے وُݨن
تے میݙے دیس کݨ تاریخ دئیں کندھئیں دے اُتے
چمکݨے پردے ٹنگن
انہاں بدلیں کنیں ݙیکھو اساݙے کیتے ایہہ کیا سنیہا گھن ائے ہن
پراݨی طرز دا سنیہانی
او کوری ہوائیں دے ساہ گھن ائے ہن
جنہاں کوں آپاں ݙوہیں دیس واسئیں کوں کھولیسوں

میڈی دھرتی میڈے لوک

رِلیاں اکھیں اساڈیاں رِندر رہا ہر سیر تے ٹُرگی
میڈی دھرتی دے خوابیں تے امیدیں والی وادی وچ
میں ایں دھرتی کوں کلھا کجھ نی سگدا
توں میڈے تن دے اندر
ونکو ونکی نال نازک دھاگے دے وانگوں رچی ہیں
میڈی سنگتاݨی، میڈی زال، میڈی ماء، میڈی معشوق، میڈی بھیݨ،
میڈے ہال کوانگوں

میکوں طاقت ڈے ان رستئیں دے اُتے پندھ کرݨ دی
جیڑھے میڈے سامھیں کِھنڈریئے پِن پرے تئیں
تاں جو توں میں رَل کرہیں
اپݨی تے ایں دیس دے لوکیں دی منزل توݨیں پہنچوں

○

پنجواں باب

اے راگ! میکوں سُݨ
خبر نی بھاگ دی کیڑھی چنگائی دے نال ہک دیدار دا لحظہ میڈے کول آئے
جیویں اسمان تے ڈُمدار تارا زندگی دئیں بے رحم سچائیں دے آپیں سامھیں تھیوے
ناز نخرے تے محبّت نال میکوں دھوکہ نہ ݙیو
میکوں اپݨے ݙکھ نہ بُھلݨ ݙیو انہاں کوں میں جیکر بُھل ڳیم
تاں او سب کجھ جیڑھا ان ہتھیں توں تہ بار تھیوݨ والا ہے
او زندگی دی ہک بلیری پٹے داری تئیں ہتھیکا رہسے
اے پُھلو! تے پکھیو!
ڳاوݨ اپݨے روک ݙیو تے چُپ رہو
ہتھیار میکوں اپݨے کھسّݨ ݙیو
جڳاوݨ ݙیو میکوں او ذہن، جیڑھے نہ بچݨ والی عفونت وچ
سُتے آرام دیاں نندراں کریندے ہِن
بدلݨ ݙیو میکوں ان ذہنیں کوں باغی ہوائیں وچ
سکھاوݨ ݙیو میکوں، نفرت دا فن ان کوں
ݙساوݨ ݙیو جو نفرت کتنی پاکیزہ تے عزت والی شئے ہے
بخشݨ ݙیو انہاں کوں اپݨی رت دی پوری طاقت نال
نفرت دی سمجھ دا پاک تحفہ
انہاں کوں توں ٹیں کاغذ وچ ولھیٹو یا ہوائیں دے وچ کِھنڈا رو
آتش فشاں، ایہہ لفظ انہاں وچ رہسین

میڈی دھرتی میڈے لوک

تساں ایں پاک دھکے کوں نہ روکو

او ساوے طوطے
ہیں جنہاں کوں اپݨے سوچیں والے ریشمی دھاگیں دے وچ
ٻدھݨ دے کیتے نتݨ مریداں
ٻچ تے اُݙویندن درختیں دے انہاں گھرّیں دے وچ
ظالم طوفانیں دے ہتھوں جیڑھے پھٹیڑ وہن
حیاتی اتھاں کچّے پکّے خوابیں دے حمل سٹویندی ہے
جنہاں کوں کوئی ٻجھ چاتے پہاڑیں دے اُتے گھن ویندے
انہاں کوں او چیندے تے اُگل ݙیندا ہے لوکاں دے اُتے
گیتیں دا ناں کرتے
اساݙے دیس دے وچ جیڑھا ٻال ای ماء دے پیٹ اِچ ہے
چنگا ہے جو اُتھائیں رہوے
جیکر باہر نکل تے مُکھ کنوں رڑسے تاں دل فٹا پا تے اونکوں پٹھیسن
کھیتیں والے پاسے نہ ــ جتھ دانے جمدے ہن
اتھاں ہر رات دی کُکھ دے وچوں سجھ وی تاں ݙہندے
ماس دے بے تھتھے چھیچھڑے وانگے
میڈے ݙینہہ اتھاں منڈویندے ہن معذوریں دئیں وستئیں دے وانگے
میڈے مستقبل دے خواب ای شوکدے ہن اژدہے ونگے
ݙنگیندن حال دئیں راتیں دے تن کوں
میڈی دھرتی دے ݙینہہ ایجھے سفینے ہن

میڈی دھرتی میڈے لوک

جیڑھے بھتّیں نال ٹکراں کھاتے بھج ترُٹ ویندے ہن
راتیں عذاب ان
جیڑھیاں دل کوں لگ تے بھانبھڑ بݨ تے پھٹدیاں ہن
آہ! اج میں ہک سِسار آں
اپݨے دیس دے تن وِچوں سِمدی پُوں دا بݨیا ہویا

میڈے ذہن دئیں جھتّیں دے وچ پھردی ہے گاڑھی لومبڑی
او کھڑدی، چھپدی تے ہوساں کریندی ہے
ٹِکا تے دید کہیں شئے اُتے گھاٹئیں جھتیں دے وچ
اندھارے وچ اوندیاں اکھّیں انگارے وانگ بکھدیاں ہن
میڈیاں سوچاں پکڑ گھندی ہے
ان دے وچ سمی کولن اتے ہیفن اتے کاما ٹکیندی ہے
تے فل اسٹاپ دا سُونہاں نی کر ویندی
او چارے پاسوں گھن امدی ہے ڈھگ سارے خیالیں کوں
تے رونق کر چھوڑیندی ہے ولا میڈے خیالیں دے جلوس اچ
او سنگھر یندی ہے ان کوں جذبے دے ہتھیاریں دے نال
وَل تانگھ وچ رہندی ہے جو کھنڈرے جلوس ایہو
میدانیں تے وادئیں وِچ کہیں آزاد تے وحشی اتے گجدے سمندر دی طرح
گاڑھی لومبڑی۔
جیڑھی میڈے ذہن کوں بھانبھڑ کھوبندی ہے اتے مضبوط قدیں نال ٹردی ہے
اگوں تے چڑھدے ہوئے طوفانیں دے سامھیں

میݙی دھرتی میݙے لوک

جیڑھے ـــ قومیں تے دیسیں تے بڑِ اعظمیں دے دشمنیں دے وانگ گجدے ہن
کئیں بݨائے ایں لومبڑی کوں
انہاں ݙوں ڳاڑھے انگاریں، جیڑھے بکھدے رہ گئے ہن
سرء تے ہک ݙاڑھی، تے ݙو مُچھیں دئیں جھتّیں دے وچوں
میکوں اتنا پک ہے انگلستان والے ڈالٹن اینکوں نہیں خلقیا

اپݨے پریں تے اُݙدی ہوئی کہیں پاسے توں ہک چڑی امدی ہے
میݙے کنّیں دے وچ ہک گیت سٹ تے اُݙویندی ہے
کہیں سچّے تجربے دا سنہیڑو مصرع ـــ ہک پکھی دے وانگوں تئیں کنّیں امدے
ہک زندگی، ہک گیت گھن تے ...... ہا ہک زندگی، ہک گیت
ایہا دھرتی ہے، جتھاں لکھّاں پتھر اپݨے پہاڑیں دے گھریں توں نکھڑیئے ہوئے جیندن
ایہا او دھرتی ہے، جیڑھی وحشی سجھ دے ڈُک دے پیریں وچ چتھاڑی گئی ہے
ایہا او دھرتی ہے، جیڑھی اپݨے رتو رت زخمیں دی میت دے وچوں بھانبھڑ باہر کڈھدی ہے
ایہہ ہک ناچ گھر ہے ویلیئے سجھ دے ہانکے بانبھڑ دا
ایہا او دھرتی ہے جینکوں سبھے ساہ دار
ہک ایجھے ݙراکل جیہے خلا وچ چھوڑ گئے ہن
جیڑھی کھنڈری ہوئی ہے اسمان دے ہک پاسے کولوں ݙوجھے پاسے تئیں
اِتھاں ہُݨ کوئی شئے باقی نی رہ گی ـــ چڑی تے ہک وݨ دے پاچھ
شئیت ایہہ اوہو درخت ء جیڑھا دگ بُھل گئے
ان درختیں دے گھریں کولوں وچھڑ تے
جیڑھے پاݨی کوں گولیندے ہوئے پریرے دیس والے پاسے ہجرت کر گئے ہن

میݙی دھرتی میݙے لوک

ہک رَہک کلّھا ـــ وڻ دی ہنجھ وانگے
رہیندے دھرتی اپڻے ہل دے نال
تے ایں کنجوس دھرتی وچوں کلّھا، زندگی دی روح کڈھدا ہے
ݙیکھو گستاخ سجھ اپڻیں رگیں کوں مچھل دئیں گلھیں نال رگڑیندے
کیڑھے دیسیں دے وچوں نکتوڑا جھولے اِتھ پتہ گھنڻ کیتے امدِن
کون اہدا ہے ایہہ بھتّاں ہِن ؟
ایہہ تاں آساں ہِن
جنہاں اپڻے سِتھیں دے نال منہ کج چھوڑیئے ہِن اپڻے
کون اہدا ہے ایہہ سجھ دے لنبے ہِن ؟
ایہہ تاں بھادے لشکر ہِن جنہاں بے وس بھتّیں تے چڑھائی کیتی ہے
میݙے نال ان بھتّیں وی تاں تاریخ کوں اپڻا لہو پلوائے
اج او صرف بھتّاں ہِن
لیکن گذریئیں ہوئیں شاہیں دے بوتے کڈاہیں خواب ہِن ان دے

اے رہک !
توں کلّھا تاں کینھی اپڻے ہل دے نال۔ تیݙا ہِک بھِرا بیا وی ہے
جیڑھا دھرتی دے ہِن حِصتیں دے وِچ وِکھ، تیݙی وِکھ نال کرتے ٹُردا ہے
پریرے پورب اِچ، ایران وِچ، منگولیا وِچ، میکسیکو وِچ، عراق اِچ
ایں کھُوری دھرتی تے ـــ ہنجھوں جتھاں بھتّیں دیاں وسندین
ہک ݙیہاڑے ہک ایہو جیہا آدمی وی ظاہر تھیسے
جیئیں دے تن دیاں رُکدیاں رگّاں واجھلوڑیں وانگے ہوسن
ݙیکھو پریرے دے پہاڑی سِلسلئیں کوں
چُپ چُپاتے او کیویں اگوں تے ودھدے پِن

میݙی دَھرتی میݙے لوک

سِجھ دے دوشلے نال اپݨے مونڈھئیں کوں کَج تے

او پیمبر ہِن
جیڑھے اسمان دے رازیں دے اُتّے تبصرہ ٻیٹھے کریندن
ایجھے لہجے وچ نساں جینکوں سمجھ نی سگدے
اے چھڑا میݙے کیتے! میں کلھا ہاں
ایں گھاٹے سنّاٹے وچ اپݨی چُپ کوں چُنڈا پیاں
ٹُردا پیا ہاں اپݨے مونڈھئیں اُتّے لڈ تے پنڈّھیں کوں
گِھلیندا ہویا اپݨے پیریں کوں رستئیں اُتے
میݙے سِتھ بے عملی دے ایں بار توں ݙہندے پے ہِن
آوو! ایں دھرتی تے گیتیں دی جھڑی بݨ تے لہوں
تے اپݨے دیس دے خوابیں دے پھُلّیں کوں
سفینے وانگ اُنہاں دے کنارے تئیں پُچا اوں
محبت دے ایہں بھرپور لحظے وچ
جݙاں جو دل اساݙے دھرتی کیتے جِھکّے جذبیں نال ٹُٹے ہِن
ہنجھ بݨ، انسانیت دے پیریں وچ قربان تھیوں
میݙا جانی! میݙئیں اکھیں تے کنّیں کوں نزاکت نال وبڑھو چا
ایں دھرتی تے جتھاں پُھل کِھڑدے ہِن، رَت ترمدی پئی ءِ
ایں دھرتی تے جتھاں پکھی چہکدے ہِن، ہوائیں ٹھڈے ساہیں نال باری ہِن
ݙیہیں کوں درختیں نال ٻدھ تے پھاسی ݙیندے ہِن
نِکلدے سِجھ کوں چِھتّے طور دے نال
پچا دھی بھتّیں دے پاسے سٹیندا پے
ہر سویرا تھ خون اگلدی ہے ــ
تے ہتھ ٻدھی کھڑے ہِن لوک میݙے دیس دے

میڈی دھرتی میڈے لوک

خُندکی وِچ پہاڑ ہن کیوں نی رڑدے؟ کھوپڑیاں اِتیں دیاں بھوبھرایاں کیوں نی تھیندیاں؟
ایہہ انّاں گھٹ ستارے مرتے ہلّے کیوں نی ڈھ پمدے؟
میں اپنڑے دیس دے وِچ جیڑھی وی آواز کڈھدا ہاں
او ہا اسمان دے وِچ ونج تے گم تھی ویندی ہِے ــ ول ولدی کینھی
آہ! میڈیئیں گالھیں کوں ایہہ لوک کیوں نی سنڑدے ــ کیوں نی جاگدے
اُپاسی دی وی سُدھ کینھی انہاں کوں
اپنڑے لمبے ہتھ کِھنڈا تے دھرتی اُتّے پیر مارنڑ وی نینھے امدا
میڈی جِند! ایہہ اساڈے اپنڑے لوک اِن
اوّ ہاں آپاں اپنڑی پوری طاقت انہاں دے حوالے چا کروں
آپاں کوں ہک ہے دے نال ایں پیار ہووے
جو نپیڑوں پورا رس اپنڑے بدن دا ــ تے انہاں کوں ڈیووں چا
ایہے تاں دھرتی، اتے تاریخ ساڈی کوں بنڑاونڑ والے ہِن
ایہے تاں خوابیں تے اساڈیئیں آسیں کوں پورا کریسِن

٥

چھیواں باب

تساں میکوں سݙیئے
میکوں تساں نہ وی سݙیندے دل وی میں آواں ہا
آوازیں تساݙئیں کوں ڳولیندا ہویا اپݨئیں اکھیں، اپݨے کنیں، اپݨے ساہیں
اپݨے لمس دے نال — اپݨے پورے ہوش دے نال
ڳولیندا ہویا ایں دھرتی دے چارے پاسیں دے وچ
تاں میں آگیا ہاں
ایں وجہ توں نہ جو تساں چانݙے نی
بلکہ ایں سانگے جو آپاں رل تے ہک دگ تے ٹروں
ہتھ دے وچ ہتھ پاتے، پیریں نال پیریں کوں رلاتے
ایں وی نی، جو ہووے آپاں سبھناں دی ہکو زبان
لیکن اپݨے لفظ چھڑے لفظ نہ ہوون
سوجھلے دا لنبا ہوون جیڑھا جو لوکیں دے رستیں تے چراغاں کر سڳے
اپݨے اندر وچ اونکوں محسوس آپاں وی کروں
میکوں ہیں سانگے تساݙی ڳول ہئی
میݙے دوستو! الفاظ تے سوچاں میݙیاں او دیس ہن
جیئں دے اُتے ہݨ تئیں کہیں انسان دا پیرا نہیں آیا
میݙا شعور ہک ایجھا پکھی واس ہے
جیڑھا آدمی دی گذری ہوئی تاریخ دئیں جاتوں سنجاتوں سرحدیں دا انݨ سونہا ہے

میݙی دھرتی میݙے لوک

میݙے پیڑے ایہو جیہے وحشی ٻبّر ہن جیڑھے ان گھاٹے جنگلیں نال پئے لڑدن
میں لڑداں مُجھائیں، پھُلواڑئیں، جھڑپیں، ݙرواوݨے طوفانیں دے نال
لڑائی میݙی حیاتی کیتے ساہ ءِ
میݙا سندھ سندھ جھکائی دا کوئی وی انداز کینھی جاݨدا
میں سچّل ہاں
تے سچ ایہو جیہاں آتش فشاں ہے جیڑھا ہر لحظہ میݙے اندر دے وچ پھٹدے
سچ او نکھا آبشار ءِ جو میݙی آواز وچ گجدے
میں اپݨا مطلبی تن ساڑتے
دھرتی دتیں رستیں اُتّے وہندڑ سونے دی نئیں وانگے وہنداں
اؤ ہاں میݙے نال تھیوو ـــ ݙر کیہاں ؟
اپݨے کیتے کیوں ݙردو اپݨے دیس دے کیتے ݙرو
ایہہ وی سوچو جو تساݙے دیس دے گھاٹے کیہو جیہے باری ہن
تساݙے چھوٹے ذاتی گھاٹئیں دی بھیٹ اچ
ایہو جیہی بھن تروڑ دے وچ تساں کیویں کھمدو پیندو؟ کیویں سمدے وے ؟
میݙے ویرو! میکوں ایجھئیں نوئیں آوازیں دی لوڑ ءِ
جھباروں جیڑھیاں
تتّی تتّی رت رنگی ہوئی سُدھ دے نال ہودن
جنہاں دے نال ہیں ہتھیار جوڑاں دیس دیاں ہنجھوں اگھݨ کیتے

تساکوں شئیت سُدھ کینھی ـــ مگر میکوں خبر ہے
جو آوازیں تساݙئیں وچ مُکیاں گندھک دیاں کھاݨاں ہن

میݙی دھرتی میݙے لوک

تساں وُندے ہو جیڑھا گیت وی ـــ بندوق ہے او جنگ ݙے کیتے
تساں ہر شعر جیڑھا آکھدے وے دشمنیں دے واسطے ہک توپ ہے
میں چھوڑی ویساں اپݨے لوکیں واسطے آواز دا ترکہ
میݙی زمیں دی آکسیجن توں میݙے الفاظ ساہ گھندِن
میݙے فن دی حیاتی ہے میݙی دھرتی
میں رت دا پیغمبر ہاں میݙے دیس دے وچ حاکمیت صرف میݙی ہے
سیاسی لوکیں ݙے ہتھ وِچ میں اینکوں نہ ونڄݨ ݙیساں
اوُ ہاں چاوُں ہتھیار ـــ اپݨے گیت
فوجیں ولنگے اوُ، طوفانیں وانگے اوُ
تے اپݨیاں کڑکدیاں بجلیاں وی نال آنو ہاں
جیڑھیاں اوکھے ویلھے کیتے بدلیں وچ لُکائی بیٹھو
میں طوفانی اندھاری ہاں ـــ ونڄݨ آیا ہاں ہیں اِچوا تساکوں
ہیں رڑداں دھرتی وچوں ظلم کوں باہر کڈھݨ کیتے
اوُ! میݙے لوکو میݙے کٹھے ٹُرو
ݙڈھپ دے نال ـــ اوں خود غرضی توں
جیں وِچ پھسیئے ہوئے او تساکوں پاندوی چُھڑواوݨے
آوازیں تساݙیں کوں وی اپݨے گیت سٹ تے لوکیں کیتے گیت چُݨݨے ہِن
بالکل اونویں، جینویں جو اسمانیں دی آواز
اپݨی پڑݙو دے وچوں باہر نکل امدی ہے
تساں وی اپݨے جھیڑے، اپݨی دھرتی دئیں لڑائیں دے گݙ رلاؤ
تساݙی چھوٹی جیہی زندگی کوں لوڑھ کتنے پیار دی ہے ؟
ایں دھرتی دے وارث آخر ایہہ مظلوم ہی ہوسن

میݙی دھرتی میݙے لوک

اؤ اساں اپݨی فجر کوں کھٹ کرہیں ٻاہر کڈھوں
دفن ہے جیڑھی ایں دھرتی دئیں جھکاڑیں وچ
اؤ میݙی دھرتی دے لوکو! اپݨے اپݨے ہل سنبھالو
اپݨیں زالیں، اپݨیں ٻالیں نال اؤ اپݨے گھریں توں ٻاہر نکلو
اپݨے اپݨے دفتریں، تے مدرسئیں، تے سنگتیں، تے محفلیں دے قیدخانے توں
اؤ اتے ݙیکھو جو ویلھے دی اندھاری وچ صدیاں اُݙدیاں ویندیاں ہن
اؤ میݙے گݙ گوٹھیں، وستیں، شہریں توں تھیندے چُلو
چھل دے وانگوں وتہہ پوو، طوفانیں دے وانگوں گجو
اپݨے دیس دے سب رستئیں تے گھٹئیں دے وچ
اساݙے جنگلیں، کندھئیں، پہاڑیں تے محلیں وچ
انہاں قبریں کنیں ݙیکھو
جنہاں دے وچ فجر ہے دفن ساݙی
بھر اوو! اپݨے ہل چاوو
میݙے ٻالو! کتاباں سٹ گھتو اپݨیاں
اؤ جو آپاں اُن جتامیں دا لہو پیووں جنہاں ساݙی فجر دفنا ݙتی ہے
اتے خود اپݨے دیس وچ ساکوں ٻانھا چا بݨائے نے
چُلو ــــ ڳولوں ایں دھرتی تے انہاں مزدوریں دے اݨ ڳݨتیں پیرے
جنہاں مُݙھیں دے گل وچ ٻانہیں پا تے آدمی کیتے خوشی دے محل اُسارین
آوو ــــ ہل چلاؤں تے دھرتی کوں چیروں
چُݨوں اواݨ ڳݨت گونگیاں اوازاں جیڑھیاں ساݙے ہلیں کوں لڳدن
اپݨا ڳاڑھئیں آسیں دا علم کھولوں تے اڳوں تے ودھوں
اپݨے پندھ وچ ایں بھید کوں پاؤں جو کݙہیں انسان نی مردا

میݙی دھرتی میݙے لوک

کݙاہیں وی حیاتی نی فنا تھیندی
چُلو یارو! اجݨ بہوں دُور ونجݨے۔ اپݨی خود غرضی دیاں کندھیاں سٹ تے اوُ
آوو! بشر دئیں رزمیہ نظمیں دے وچ دھاووں
اتے دھوپو کرہیں دنیا دے تویں ساحلیں دے پاسے ٹُر پیوں
اوُ چُلوں

کیا تساں نی جانڈے جو بکھ تے تریہہ ݙو ایجھے موذی جانور ہن
جیڑھے ماس کھا کھا تے تساݙی اݨ مُکھ آزادی دا— پلدے ہن
میں تساں ݙے آیاں پورے دیس دی آواز بݨ تے
آکھݨ ایہہ آیاں جیکر اپݨی نسل سودھے تساں اُوں دے شکنجے توں بچݨ چھندو
تاں، نہ گِھنو کتاباں گُڈئیں تے تصویریں والیاں
پیو تساݙے جیڑھیاں گھن امدِن تساݙے واسطے، تے انہاں کوں آکھو
تساݙے واسطے او کارخانے تے ہنیاں آہِن
تے آکھو جو تساکوں کھیݙݨ تے بھمدن ایہے
جیکر تساݙے پیو تساݙے کیتے ایہہ چیزاں نہ آنن
تاں ایں دھرتی دے سبھے پیوئیں کوں کٹھا تھی ونجݨ ݙیو
میݙے ہالو! کیا تساکوں سُدھ ہے جیڑھے ویلھے
تساں اپݨے اسکولیں ݙے ویندو
اکھیں ہنئیں دیاں تساکوں ݙیکھ تے ݙپ ݙپ کریندیاں ہن
تے پُچھدیاں ہن تساں توں۔
دھرتی دے دگ تے کتابیں دا ایہہ بے معنی جلوس آخر کِیتا کیوں ہے؟

میݙی دھرتی میݙے لوک

ایں دھرتی دا آخران کتابیں کیا بھلا کیتے ؟
سکولیں دے احاطے وِچ تساں ویندو، تے ول اتھوں حکومت دے احاطے وچ
تے چھیکڑ باقی ایجھیں کندھیں وچ پھس ویندے ہو جتھوں کݙاہیں کوئی نی آیا
میں جاݨداں جھنداں ول تساں حیاتی رُتھ گذاری ہے
تساݙے وݙکے وی کر گئن اینویں ـــ تے اپݨے ٻالیں واسطے
یعنی تساݙے ٻالیں کیتے وی اِہیں اُت گھُٹ دا ترکہ چھوڑ گئن
تساں کُڑدے ہو جیئں ویلھے کتاباں چاتے
میکوں اینویں لگدا ہے جیویں ہر ٻال اپݨی سولی خود چاتی ودا ہووے
اُٹھو میݙے ٻالو ! اپݨے ٻلیݨ توں اُچیرے تھیوو
سٹ گھتو کتاباں ـــ اپݨے ہل چاوُ چا
پُراݨے سانگے تروڑو، ٻیج پوو دھرتی دے سݙ پلِسے ـــ پُراݨے ݙگ وی چھوڑو
میݙی ڳالھ تے کن ݙیو
تساکوں سُکھڑی پیا ݙیندا ں ـــ اپݨی ٻلدی ٻھار دی سُکھڑی
جیکوں میں ہک کنجوس دے ترکے دے وانگے اپݨے دل وچ سانبھ تے رکھیم
قدامت دے ککھیں کانیں کوں ٻھا لا ݙیوو
اپݨی دنیا خود پیدا کرو ـــ ہک نوئیں دنیا

وݙھنیں ہوائیں وانگے گجو!
اعلان کر ݙیو جو تساں کھاپی تے، ساہ گھِن گھن تے، مَر تے
کُر وَنڄݨ کیتے نِوھے آئے
اعلان کر ݙیو جو تساں او ٻلدا ٻھانبھڑ ہیوے جیڑھا اپݨے جنگل چھوڑ آئے

میݙی دھرتی میݙے لوک

ایہو جیہا اُتھرا سمندر ہیوے جیڑھا تروڑائے ہن اپݨے
تاریخ وچ ایہہ لحظہ میڈئیں چوٹئیں تے چڑھ تے سڈیندے
میڈا پندھ، پگھرّدے ہک تریڑے دی صورت وچ میڈے متھّے تے ظاہر آن تھیندے
میں تساکوں ہݨ ایہہ سچّائی پیا ݙینداں ترکے وچ
اپݨے لہو دے نال دستخط کرتے
انسان دا ـــــ آزادی پہلا ساہ ہِ
او تساݙے خون دی زندہ زبان ہِ
تساݙی کلھی خواہش ایہا ہووے جو ایں دھرتی توں
اخیری پیر چاوݨ تئیں سلامت رکھ سگو اینکوں
ٻنیاں، تساݙے مدرسے
اُبھرݨ، لہݨ، دریا تے جھڑ استاد ہن
سچّے دل نال انہاں دی شاگردی وچ خود کوں جھکاوٗ
آداب انہاں دے بھنو
مُوکھڑی آزادی دی ـــــ ٻنیاں تساکوں ݙیندیاں ہن
پوری فراغت نال ساہ گھنّݨ دا سُکھ بخشیندیاں ہن
او تساکوں دھرتی جتنا چوڑا سینہ، رُکھ دیاں وِتھّاں
نفس دی عزّت دی بھار کوں کڈھدیاں اکھیں تے پہاڑئیں جیہی اُچائی ݙیندین
اوَ ـــ لِتے اپݨے نویں استادیں دے سامھے جھکے تھیوو
تے ہمت نال اگوں تے ودھو ـــ دھرتی تساݙی ہے

تساکوں دل دی کیا لوڑھ ہِ جیکر اوں وچ تساں ݙکھ بھرنی سگدے

میڈی دھرتی میڈے لوک

تساکوں اکھیں دی حاجت وی کیا ہے جے تساں ہنجھ نال اونکوں تَرنی کر سگدے
روزانہ میں ہزاراں وار روندا ہاں
تے جیلے جذب تھی ویندا تساڈے اندر اچ ـــ آزاد تھی ویندا
تساں میڈا سمندر تھیو، میں بھجدا بھجدا ہویا آیا ہاں جینکوں ملݨ کیتے
جھڑیں، جنگلیں، پہاڑیں توں نے اپݨی دھرتی دے چارے طرف توں
پر خبردار!
میں ہک چڑھدا ہویا طوفان ، ں میڈے اگوں نہ آؤ
نہ چلو میں نال گھٹیا چالاں تے ورتݨ دی شئے وی میکوں نہ سمجھو
میڈا ہڑکدا وحشی وُہک ڈیکھو ـــ تساڈیاں اکھیں پچ پوسن
میڈی آواز دے گجکار دی کاوڑ سُݨو
مٹھاج اچ کن تساڈے ٹُپ نظرسن
میڈے پندھ دے رزمیہ قصے پڑھو
او میں تساڈیاں دلیں اپݨے لفظیں دی تاپش تے سیکاں
تساکوں ڈَسّاں کتھ منزل تساڈی ہے
میں ہک ظالم تے وحشی وانگے
انسانی وسیب ایں چیر ڈیساں جیویں بجلی وݨ تے ڈھ تے اونکوں چیرے
میں اپݨے سارے کاغذ ساڑ ڈیساں تے پہاڑیں کوں وی کیری کر چھوڑیساں
اپݨے تن دے پورے گھر تے خالص رت دا لیپا ڈیساں
وحشی آوازیں دے چراغیں نال اپݨیاں ساریاں کھڑکیاں سوجھلا کر ڈیساں
اپݨیاں رگیں توں سوجھلا نپیڑیساں تے ول دان کر ڈیساں
اپݨے لہو دا چھیکڑی قطرہ وَہا ڈیساں
میڈی ساری ست سارئیں تے پھُلیں وچ بدل ویسے

میڈی دھرتی میڈے لوک

کجھیں آخر ایں دھرتی دیاں ساریاں ہنیاں — میڈے فصلیں دے نال
میڈی آتما کھلسے وفا دے انت دی دُھپ وچ
جو میں ایں دھرتی دے لوکیں کوں بیداری دا ہک لنبا ڈتے

تساکوں سُدھ ہے، دھرتی کوں رہیندا کون ءِ ؟
سُدھ ہیوے رہک دے ہل کوں کیڑھا زندگی بخشیندا ہتھ
ہتھیار دی صورت ڈھلیندا ہے؟
تساکوں سُدھ ہے کتنی طاقت ءِ دھرتی دے وچ ؟
یارو! دھرتی دی تخلیقی طاقت کوں سنجاݨو
لنبیں وچ تپ تپ تے لوہا لال انگارا بݨ گیا ہے
تپدے ڈوپہریں دے وچ بھُرڑیندا پے انسان دا دل
اوں لوہے تے جیڑھا اتنا صروف ءِ بکھدے جڑھدے سجھ دے وانگے
ہتھوڑے دی دھمک امدی پی ءِ
فولاد باہیں والے نینگر اپݨے پھُوکنیں نال طوفانیں کوں اُڈریندے پے ہِن
محنت دئیں بھٹھیں وچ پراݨے دوَر کیری پے کریندن
نویاں دنیاواں بݨیندے پِن
گذریئے ہوئے زمانے دے لکھاں مزدور دھرتی وچ سماگِن
چپ چُپاتے بے آواز
میڈے نینگرو! اسڈا ماروتے ول زندہ کر ڈیوو اہیں آواز کوں
میڈے دلیرو! گجو، تاں جو اُن دی روٹی اُن کوں مل پووے
اوں شعلے پاتی آدمیت کوں کھٹو

میݙی دھرتی میݙے لوک

جیڑھی انہاں دے جسمیں دے وچ دفن ہے
ݙاندیں دتیں اکھیں وچ انگیٹھیاں بکھدیاں پن
اے سجھ! بھڑک، بجھ ہیا بھڑک
اتنے توݨیں جو اساݙیاں سب اندھاریاں راتیں
تھی ونڄن ہمیشہ کݨ فنا

میں ایہہ دھرتی رہیندا ہاں
میݙے دل وچ ایہو جیہاں سوچاں آویندن جو ایں دھرتی دے اَن وچ پیر لگن
ول انہاں پیریں دے وچوں خواب پھُٹرن
جیڑھے ٹُرتے بُکھے لوکیں دے گھریں توݨیں پُڄن
سارا ݙینہہ میں ہل چلیندا ہاں تے ول بجھ پندھ کنوں ہٹ تے
ایں دھرتی دے کھنڈا کوں ݙیکھدا ہاں ـــ میں وُڑھے جئیں کوں
نماشیں والے پاسے ݙیکھداں تاں ایں نظردی ہے
جیویں کوئی بُڈھڑا تے کُبّا جیہا مزدور
اپݨی کنڈ اُتے سونے دیاں گنڈھڑیاں لݙ کراہیں ویندا پیا ہووے
میں ایں دھرتی دے وچ رس مس گیا ہاں
دھرتی دے وچوں جمدا ہاں فصلیں تے درختیں وانگے
اپݨے دیس وچ جیندا ہاں اَن تے پھل دے وانگے
محنت نال سارا ݙینہہ میݙے ستھ بھریتے رہندن
میݙے نال میݙا سنگتی سجھ وی تاں
بھریندے سوجھلے دے نال سارا ݙینہہ ایں اسمان کوں

میڈی دھرتی میڈے لوک

تے ݙو جھے ݙینہہ کوں اسمان تھی ویندا ہے خالی
جو نویں سر توں بھرتے سوجھلا اوں رج
میں دھرتی کوں محبت نال منویندا ں
اپݨے تجربہ کار ہتھیں نال ایں مٹی کوں مکھݨ وانگے
کولا تے سوادی کرتے فصلیں کوں کھویندا ں ـــــ (کچی فصلیں کوں)
میڈا بدن دھرتی ہے تے گرمی دے موسم وچ جڈاں سجھ چھتا تھی ویندے
اساں سڑدے ہیسے ݙونہیں تے پاݨی کیتے سِکدے سے
جڈاں بارش دے موٹے موٹے قطرے
چمکدے ہوئے گوشت نیہے رت نال میڈے ذہن دی سُکی ہوئی دھرتی اُتے ڈھہندن
تاں اݨ ڳنڈیں مہکدے خواب جڳویندن، میں چاہیاں تُردے ہوئے ہک خواب توں
میں ہک تُرتی تا پھُٹی پینگھ توں وسندے ہوئے رنگیں دے وچ دھمداں
میڈے پکھی ہوائیں وچ تردے ہن
بنیندن آلھݨے لامیں دے وچ ، اسمانیں وچ رستے وِچھیندے ہن
اپݨے خوابیں دے دیس اِچ میڈی اپݨی چھڑی ہک جھگڑی ہ
میں نی جاݨدا ہیں ہک صِفر وچ جیواں کیوں ؟
سارے فصل کٹݨ کیتے ویندے پئے ہن تے ایں جلوس اِچ رل ونجݨ کیتے
میڈے دل وچ امیدیں والے موتی پئے اُچھلِن
ہائے! لیکن میڈی ݙاتری ترٹ گئی ہ
تے میڈے پیارے دیس وچ ایجھا کوئی کینی جیڑھا اینکوں بݨاوے
میں ٹُرداہاں
میں ٹُرداں جھگرائیں دئیں انھیں قطاریں دے وچوں لنگھدا ہویا
جنہاں دے بھاگ اِچ ݙیوے دی ہک لاٹ دی کینی

میڈی دھرتی میڈے لوک

میڈے پیریں کوں کپ ݙتا ڳیا ول وی پندھ کپیندا ہویا میں ٹُردا رہیاں
میڈے ہتھ قلم کیتے ڳے
ول وی اپݨے خوابیں کوں گھڑیندا ہویا وَدھدا رہ ڳیاں
کپتی ڳی زباں میڈی میں ول وی ٹُردا رہ ڳیا ہاں پکڑ تے اپݨی چُپ کوں
میں وَدھدا رہ ڳیاں ـــــ جیویں چھل سمندر وِچ
میں گجدا رہ ڳیاں اسمان وِچ پاگل اندھاریں وانگ
ظالم گگھ اندھارے وِچ کوئی ݙیوا نہ ہا
مُٹھ بھر تے جیڑھا، میکوں کرناں بھیک وِچ ݙیندا
میں ٹُرداں انہاں جھگڑیں دئیں قطاریں دے وِچوں لنگھدا
جتھاں کوئی مرد ݙینہہ کوں کائنی ہوندا رات کوں کوئی ݙیوا نی بلدا
میں ویندا پیا ہاں ـــــ تے ہک ہال
ہک گابے کوں چرواوݨ کیتے نیندا پے جبکہ اوندا اپݨا پیٹ خالی ہے
اتھاں ہلپݨ کوں وی جیوݨ کیتے مزدوری کرݨی پوندی ہے
ایہہ تک تے میڈے پیر سچ مچ کپیئے ڳے
میڈے ہتھ واقعی ٹُرٹ ڳے اَتے کرڑ ڳی زبان میڈی
ہݨ ایں ہال دے پیریں اگوں میں چھل ہُمی ـــــ پاگل اندھاری وی ہُمی
میں ایندے پیریں دے وِچ اپݨے سارے ہنجھوں کیرئیے
میڈی آتما وِچ جھوٹڑی ہوئی موتیں دی مالھا وی ٹرٹ تے پیریں وِچ قربان تھی ڳی
میڈے گِتیں منہ پھیریا تے روݨ پئے ڳے ـــــ تے اوں آکھیا
میکوں جے تساں جنت دے خوابیں وِچ سڈ لیوتاں وی میں اتھوں نہ ہٹساں
میں ہمیشہ واسطے اِتھ ݙنبیا ڳیاں

میڈی دھرتی میڈے لوک

جڈاں کجھ لوکیں آوازاں ڈتیاں جو سبھ نکل آئے
تاں سبھو وستی نکل آئی باہر، ڈیکھݨ دی طلب وچ
ٻال سارے بھڄدے ہوئے سڑکیں تے آ گئے
کارخانیں دے، گھریں دے، وستئیں دے، کھڑکئیں دے، میخانئیں دے
سارے در کھُلیئے ہک شوق نال
پر انہاں ڈٹھا تاں کیا ڈٹھا جو سبھ دی جاء تے پکڑیا ہویا سبھ ہا
سبھ دیاں خبراں ڈیوݨ آلئیں وی
چھڑا ایہہ نی جو ایں دھرتی دے مردیں، زالیں تے ٻالیں کوں دھوکے وچ رکھیا
پر بنیں، نہریں، جنگلیں کوں وی انہاں دھوکہ ڈتا
ہُݨ آس کوئی باقی نہیں تے زندگی ہک سڑیا ہویا پھل بݨ گئی ہے
ایں زہری وݨ دا پیوند ہُݨ کڈہیں نہ چنگے پھل ڈیسے
توݨیں اینکوں کتھاہیں وی رہا وَ چا
ہُݨ اساڈا کم ایہو ہے جو اینکوں مُنڈھ توں پٹ سٹوں
پاݨی دے دکھ، درختیں دے پھٹ تے فصلیں دے زخمیں کوں ہݨ
محسوس کرسگدے
نوہے
ثنت سُدھ کینھی تساکوں
پاݨی، بنیاں تے درخت ہن آتماواں ان شہیدیں دیاں
ہتھیکا کینھی کیتا اپݨے ورقیں وچ جنہاں کوں ساڈی تاریخ
او، جیڑھے ہل چلیندے ہن تے دھرتی کوں کھویندن ماس اپݨے تن دا
جیڑھے اونکوں سینے نال لیندے ہن تے اوندے دل دی دھک دھک سُݨدے ہن
تے اپݨے رت پگھر دے نال مکھݨ تے پنیر آنگے اونکوں کُولا بݨیندے ہن

میݙی دھرتی میݙے لوک

آٹھی پہر اپݨے ٻالیں وانگے نازک پودئیں دی راکھی کریندے ہن
ولا او جیویں جیویں وَدھدے ویندے ہن
انہاں دی ہر مہک تے ترڑ کوں اپݨئیں اکھیں دے اندر وَسیندِن
ول جیڑھے ویلھے انہاں دے ݙینہاں راتیں ݙٹھے ہوئے خوابیں دے پھل
انہاں دی رت پگھر دے ایہہ بچڑے نِسر آمدِن — انہاں تے بِسّے پجدے ہن
تاں انہاں کوں نِکھرݨ واسطے مجبور تھی ویندے ہن — ہتھ خالی
انسان دی تاریخ دے نینگر — ایہہ اݨ ڳݨتویں آتے جیے ناں شہید
مٹّی دئیں تہیں وچ لُک ویندے ہن
ݙاڈھی اُلفت نال مٹّی دی پراݨی خوشبو اندر وچ وسیندے ہوئے
اونکوں چمبڑتے رہندے ہن
تے جیڑھے ویلھے ٻج پمدے تے مینہہ دے پہلے تریڑے ݙھندے ہن
تاں او ٻج ٻیج دی کُکھ وچ لہہ کراہیں پھل تے اَن دا ویس پاگھِندِن
تے ول انسانیں دے وچ پہہ تے آوݨ والئیں نسلیں واسطے ٻج بݨدے ہن
اِہیں سانگے تاں ایں دھرتی دے وَݨ ہنجھوں وہیندے ہِن تے ٻنّیاں روندیاں ہن
جݙاں او ݙیکھدے ہن جو انہاں دے ٻالیں کوں اسکولیں دے پاسے کِھلیندا پے
اینویں کینھی جو وَݨ، جنگل تے ٻنّیاں کرنی سگدے احتجاج اُچی آوازیں نال
لیکن ایہہ انہاں دی مہربانی ہے جو چُپ رہندِن
کرن چا احتجاج او جے —— تے کھولن چا زبان اپݨی
تاں ایں دھرتی دے سارے دیس، سارے برِاعظم تے سمندر کنب ونجن
پہاڑیں دی اوچائی تے چڑھ تے جے ہک وݨ وی نعرہ مارتے سݙ مارے چاتاں
دھرتی دے سب وَݨ چودھاروں گھوُر کرتے بھڄدے بھڄدے آن کھڑسن
اتے ول جنگلیں دا ہوں وݙا ہک جلسہ تھیسے

تے سارے مل تے ایہہ ٻدّھی کریسن جو اوہݨ لوکیں دے
اسکولیں، گھریں تے دفتریں دی کہیں طرح دی کوئی خدمت نہ کریسن
جیڑھے دیس دے ہالیں کوں کھس گئے ہن تے بردا چا بݨائے نے
بغاوت دی علامت بݨ تے ول دروازے، دریاں، بنچاں، کرسیاں، میزاں، باہنیاں تے
او ساری کاٹھی جیڑھی ان مکانیں وچ لڳی ءِ
ول درختیں وچ بدل ویسے تے ٹُرسے جنگلیں دے پاسے
پاݨی دریاویں وچ ــــ ہوائیں اسمانیں ݙے ویسِن
غلامی دے تݙاں ایہہ کارخانے سارے ڈھہ ویسن
اُساری دا نبیڑا کھڑ ویسے
وپاری بھڄسن اپݨی جند بچا تے
ہال ایں دھرتی دے چھُٹ ویسن غلامی دی سزا توں
جھڑ ولا وسیسن، ولا وہسن ایہہ نہراں
جنگل اپݨے ہتھ خوشی دے نال اسمانیں ݙے چیسن
اݨ ڳݨتویں ہال ان فصلیں وچ نچسن اتے جھُمسن پھُلیں وانگے
تے دھرتی نویں سر توں زندگی دے ساہ گھِنسے

جݙاں کہیں شکل تے ہک لمبی چوڑی کِھل کھنڈردی ݙیکھدا ہاں
تاں اچانک میݙے ہتھ بندوق والے پاسے وَدھدے ہن
انہاں ݙے کِھل کتھوں آئی ءِ ؟
تے کیں کوں ݙے تے رشوت انہاں ایں کِھل کوں گِدھا ہوسے
ہزاراں بُکھے ہر اپݨیں اکھیں وچ بلدے ہوئے انہاں سوالیں دے ذریعے

میݙی دھرتی میݙے لوک

میݙے اندر والے جنگل وچ کوئی اُدھا مچیندن
ہائے! ایں دھرتی دے وچ ناں ہکڑی سچے آدمی کوں ایجھی کھل دا حوصلہ کینی
جڈاں ہیں سوہݨیں شئیں کوں ݙیکھداہاں تاں اُبلدین نفرتاں میݙیاں
سونھپ بے معنی ہے میݙی حیاتی وچ
خوشی وی تاں سونھپ دا ݙوجھا روپ ہے
نے اِہیں سانگے ایہہ ݙوہیں میݙے دشمن ہن
سونھپ توں تے خوشی توں میکوں کیا گھنݨا
ہے
جیڑھے ویلھے تیݙے افسریں، بیٹو میݙے دے چہرے تے تھک سٹی ہئی
اوں منظر کوں بلپݨ میݙے ݙٹھا ہا
تڈاں ہیں بھا وساوݨ جوگا کیتا ہم میݙیاں اکھیں چھڑا ہنجوں کرائے ہن بے وسی دے
ہݨ میݙیاں اکھیں توں گاڑھا خون اُبلدا ہے۔ سونھپ دے نال میݙا کیا تعلق؟
جیڑھے ویلھے افسریں تیݙیاں میکوں نا اہل آکھئے
میکوں — جیئں دا زور ہک آتش فشاں توں گھٹ نی
او حرامی آدمی دے نفس دی عزت تے حرمت نال کھیݙݨ اپݨا حق جاݨن
سمجھدن کھیݙݨا — اݨ مُل حیاتیاں ساݙیاں
میݙے تھرے ݙر بھجو کنوں شائستہ لفظیں میݙے ہونٹیں کوں جدائی ݙے ݙتی ہے
ہݨ چھڑا ایہہ گالھیں مندے کیتھی بلکہ —
سر توں پیریں تئیں میݙا تن، بھاتے رت دے وحشی طوفانیں کوں اُچھلیندا ہے
میݙا ہتھ اُٹھیندے
اپݨی مُک دی ہک دھمک دے نال
ایہہ اُچی حویلی بھورا بھورا کر سٹݨ کیتے
جڈاں ان صورتیں کوں ݙیکھداں تاں

میڈی دھرتی میڈے لوک

ساریاں اُمیداں میڈی دنیادیاں سڑ تے کیری تھی ویندین
تساݙیں شکلیں دی وحشت کنوں چُھٹسے کڈاں جند میڈی
اپݨے آپ اچ جیڑھے شیطانی ارادے رل کراہیں جوڑیئے ہن وے
او کڈاں ڈہ تے کھنڈر تھیسن ؟

توں تے تیڈے وحشی قبیلے
سوݨھپ دے کرتے دھرتے بݨ گئے ہیوے
توں نیں چاوݨ لاکنوں کم ہے تساݙا ایں سوݨھپ کوں میس چھوڑݨ
ہر قدہ جسمیں تے گُل دی بھا ولھیٹے
کاوڑ بیئے ہوئے درختیں دی طرف توں لنبئیں دی ہڑتال تھیندی ہے
انہاں دئیں لائیں تے چڑیاں قطاراں جوڑ بہندیاں ہن
چھڑیئے ہوئے دستخطیں ونگے
میکوں اینویں تساں جے ݙیکھسو تاں کیا سمجھسو
جی تے میں خانی ہاں مرتے زندہ رہ ویساں
لگیتی تپشیا کٹ تے آدمئیں ہک نانگ جݨ چھوڑیا، اونکوں پالیا، وݙا کینا
کُھلے دل نال اونکوں ووٹیں دا داݨہ کھوایا —— آس ایہہ ہئی
جو ایں دے پھݨ دے چھنویرے وچ انہاں دی زندگی سُکھ چین وچ رہسے
تے ہݨ ایہہ نانگ نت قانون دے آنڈے لہیندے
کڈاہیں ایہہ آنڈے خود کھاویندے —— ول وی نسل اپݨی کوں ودھیندا رہندے
بین سُݨ تے جُھومدے تے پھݨ لُݙیندے، بین بند تھیوے تاں ٹھوکݨ پئے ویندے
تے اپݨے زہری ݙندیں نال اونکوں ݙنگیندا ہے

میݙی دھرتی میݙے لوک

ایں پیشے دی وَدُھک کوں ݙیکھ تے
جوگیئں دی راجی تکھے تکّھے ودھدی ویندی ہے
تے ہݨ ایہہ حال ءِ جو عام آدمی دے واسطے اتھ کوئی جاء کینھی
ایہہ میݙے دیس دی موجودہ تاریخ ءِ
میݙے یارو! اپݨے دیس، تے ہنئیں دے پاسے ݙیکھ تے
(دشمن تساݙا جنہاں دے سینے دے وچ خنجر مریندا ہے)
تساݙی اکھ نی ترھیندی؟
تساݙے جسم توں نفرت دیاں چھلّاں نی نکلدیاں؟
ان شہیدیں کوں گݨو جمہوریت دے ناں تے جنہیاں زندگیاں کھسیاں گیاں ہِن
او کمینے نہ گݨو جیڑھے غلامی دی حیاتی توں پے چَس چیندن
میݙے لوکو! انہاں نانگیں دی لعنت دی وجہ کولوں
تساݙیاں زندگیاں کیری تھیاں ہِن
اؤ! نواں ہک گیت ݙینداوے، تساکوں زندگی ݙیسے نویں
ایہہ گیت ہک نواں سفر ݙیسے
تساں جوگیئں دا فن چھوڑو
اتے نانگیں کوں مارݨ دی شریفیں والی عادت سِکھ گھنو
ایں دیس دے وچ جُھک وچݨ والے دے کیتے
جُھک وچݨ والے دی نہ بلکہ جِھکائی والے دی جمدے پِن
ایہہ بدشگونی دی علامت — ابتدا ہے میݙی دھرتی دی تباہی واسطے
جُھکدا ہے جیڑھا ختم کر ݙیوو
ایہہ دھرتی آپے سارے نانگیں توں آزاد تھی ویسے
ہوائیں وِچ ایندی بدبو کوں سِنگھو

میݙی دھرتی میݙے لوک

تے رحمِ مادر وچ ایندا گل گھُٹ ݙیوو کیوں جو اینکوں کوئی حق نی
جو او میݙی دھرتی دئیں ہوائیں دے وچ پلے تے پاݨی پیوے اتھدا
ایندی بدبو نال اپݨے دیس دی آب و ہوا کوں اصلوں میلا کینھا تھیوݨ ݙیساں
یاد رکھو! ایہہ اساݙا اصلی دشمن ہے
تے میں اندر دے سارے بَدھے ہوئے وحشی جِنامے انہاں اُتے چھوڑ ݙیساں
تے انہاں دے مُک وِنجݨ توڑیں اکھیں توں نِندر کوں پاسے رکھیساں
ݙینہہ دا لُٹیا تے ستایا سجھ بدن تے لیراں پاتی نتے پچادھی ہنیں دے پاسے پے گیا
میں اپݨے ہل کوں ہِک پاسے رکھیم چا
تے تماشیں والئیں بچیئیں ہوئیں نشانئیں توں نِپٹریم اپݨا نغمہ ـــ جھک نوائی والا
بے خبری دے وچ ادھ چندر نِکتا ـــ کپیئے ہوئے سروانگے
گاڑھیاں انقلابی کرناں سَٹ تے اکھ جھپکدی وچ تھیا اوڈھر اکھیں کوں
میں کوشش کیتی لیکن رات کوں "جی ائیں کوں" آکھݨ کنّا
میݙے اندروں اُباسی کوئی نہ نِکتی
میں ݙو چار آیتاں انگور دی سُورت دیاں پڑھ تے
اپݨے سَندھ سندھ کوں حوالے بستر دے کر ݙتم
میں ہِک ݙراکل خواب ݙٹھم ـــ میں ݙٹھم پتلون تے بش شرٹ پاتی
سر کپیئے کجھ لوک میݙے دیس دے لوکیں کوں گھیلی ویندے ہن
تے انہاں کوں کرلیئیں دی شکل ݙے تے اندھارے دے سمندر وچ سٹیندے ہن
میں جاگیم خواب توں ـــ رڑ مار تے ݙکدا تے کنبدا ہویا
اندھارئیں دے جھلور ݙیکھ تے جالے دے وچ ݙیوے دی وَٹ کنب ڳئی
گگھ اندھارا کھنڈریا تے نگلئیس میݙے گھر کوں
میں اپݨے باری پیریں نال آیم ہا ہرنے دگ تے ـــ اوں ویلھے

میڈی دھرتی میڈے لوک

جیڑھے ویلھے آدمی دے پیریں وچ اکھسکار ہلچے ہولے مِسدا ویندا ہاں
اسمان تے تاریں دے گھوڑ اِچ نِندر شاہی پی کریندی ہئی
میں بھجدا بھجدا پورب کوں لبھݨ دے کیتے نکتم
سِجھ دیاں پیلیاں کرناں میلݨ واسطے — ݙینہہ میڈی وِتّی وچ کھڑا ہا
میڈیں اکھیں کوں ایہہ منظر تِچ نہ سگدا ہا، میڈیں اکھیں دے وچ رت لتھّی
تے میں اپݨی مُٹھ وچ بند طوفانیں کوں دھرتی والے پاسے کھول چھوڑیم
ݙجھے لحظے پورب آلی جُھگڑی توں سجھ نکتا ہیوں گاڑھا ککڑا بانگ ݙیندا ہویا
میڈے شل بدن تے سجھ دی پہلی لاٹ سُکھ دا تیر ماریا
تے میں غش کھا تے ڈھٹھم — دُھپ میڈے دروازے توݨیں پُج گی
ولیکھئیں وچوں اندر جھاتی پاتس — شیئت ݙینہہ جلدی دے وچ ہا
بھجدا ہویا آیا
پچادھی پاسے اُبھرݨ کوں تے پورب وچ لہݨ کوں پا کرہیں
کنبدئیں اکھیں نے ݙکدے پیریں نال
اوندیاں اکھیں ݙریئے پکھی دے وانگے لگدیاں ہن میکوں
تے اوندے پیر — جیویں وہندے ہوئے چشمے پہاڑیں نوں
اچݨ چیتی بہار آگی — میں ایں مہمان دے استقبال دے لائق نہ ہم
ݙینہہ سارا ہل وہوݨ کنوں بعد
اپݨے ہل دے نال تھکا ٹُریا میں ہک وݨ دی چھاں وچ ساہی کڈھݨ بہہ گیم
تے اپݨیں سوچیں کوں لغڑ دے وانگ اُݙرݨ کیتے چھوڑیم
ہک پن دی چھاں وچ سُکھ دا ساہ کڈھدی چڑی
اسمان وچ رُلدے آوارہ جھڑدے لڈ دے ٹکڑے کوں ݙہدی پی ءِ
اچا ایہو ہس جو ایہہ کتھ نے کیرݨ نیلی جھک دے وِچ وَنج تے پگھرسے

میݙی دھرتی میݙے لوک

تاں جو اووی نال اُتھاہیں وَنج تے گݙ پکھرے
تے اتنی دیر وچ اوں وݨ نے ٻڈھیاں پتیاں ہیٹھے اُتے کھنڈرایاں

اج بہوں گھاٹا گُرڑھاٹ ءِ
ول وی پرے اسمان تے تارئیں دے شہریں دیاں اکھیں کُھلیاں ہویاں ہِن
میݙے ذہن اِچ سوچیں دے سُنڄ بر جنگل بکھدِن
اپݨا آلھݨا جلدے خلاء کوں ݙے کراہیں نندر ہک پکھی دے وانگے اُݙ ڳی
میݙئیں ݙرئیں دئیں شنجیں توں پریرے
خلا دے پندھیں ــــ گھاٹے جنگلیں دی دھرتی تے
فوجاں درختیں دیاں صفاں ٻدھی کھڑیاں ہِن ــــ جنگ اندھاریاں لڑدیاں پئن
پاگل ہوائیں کاوڑ دے وچ چوطرف رُلدیاں پئن
پہاڑیں دے سریں ــــ تے جسمیں توں لہہ تے
لہو دی ڳاڑھی چھل دی شکل وچ نہراں پیاں وہندین
آدمیں دے گوٹھ، وستیاں، شہر ہک اٹ جاݨ اُت گھٹ وچ پے کنیدن
انڌھے پیریں تے بدن بھڄدے ہِن
اپݨے تازہ تازہ کپیئے ہوئے سر اپݨے ہتھیں دے اُتے چاتی تے
رستئیں تے لہو ترمداپے ــــ کپیئے سر ݙراکل جیہیں چڑایئیں نال
اُنہاں برباد کر ݙیوݨ والئیں تہذیبیں تے لعنت بھیڄیندے پئن
زمین اپݨے بدن کوں آپ چا پُھوکیئے اتے اپݨے ہزاریں ہتھیں دے نال
اپݨے سَندھ سَندھ کوں سمندر (ٹھوکدے ہوئے سمندر) دئیں چھلیں وچ پی سٹیندی ہے
میݙے جالے کنوں مینہہ دئیں پھواریں دی لڑائی دا گڑھ پیا اہدے

٥

ستواں باب

اے لاش جیجھے آدمی، پوکھر پچھاویں!
ݙیکھو، ٻجھ شہریں تساݙیئں تے اُݙدے پن
ایہہ نہ سمجھ جو چُپ کیتے درختیں دیاں زباناں کینھی
ڳالھ ایہہ ہے او چُپ ݙے دیوتا ہن جیڑھے جو اندر دی طاقت تے ودے جیندن
تساں سارے حویلیئیں، جُھگڑائیں والی
کٹھی تہذیب اِچ پے مردے ہوئے موت اپݨی
تے دعویٰ ہے جو سوچاں تے سنݨپ ساݙا — ودھݨ کارۓ
تساݙیاں علم دیاں ڳالھیں — کریندیاں پن زنا سادہ زبانیں نال
ہلدی بھوئیں توں پھپھڑݨ والے وݨ
بندے کوں ٹھڈی ٹھار چھاں دیاں سوکھڑیاں ݙیندے ہن
انہاں جنگلیں وچ، جتھ حکومت ہے ہوائیں دی
بندہ اطمینان دا دَھن نال رکھ تے گیان دھیان اِچ مست تھی سگدے
تساݙے شہریں دی نویں سڑک تے گذری ہوئی دے بار دے وانگے
گھِلیندیاں ہویاں ٹُردین ݙاند گاݙیاں
جنہاں دے کولھوں لنگھدین بجلی وانگے چمکݨیاں کاراں
اینویں لگدے — جیویں انسان دے ادراک دے وچ
چار پِھیتے لگ ڳئے ہوون
جیڑھا ٹُردا ویندے بے فکرا تے بے چنتا
کنارے دے درختیں، پتریں تے پُھلیں دی کُھس کُھس نال

میڈی دھرتی میڈے لوک

ان سڑکیں تے ماضی، حال ملدے ہن
تے ہک ڈوجھے کوں کُھنڑیاں اکھیں کھتے ڈیکھدے ہن ــ ڈوک تے توہن ڈیاں
ساری مخلوقات دا مُل ڈہ گئے اج انسان دئیں نظریں کنوں

جہازیں نال جیڑھا باز اُڈردا ہے ہوا دے وچ
او جیہا کیہا پکھی کینھی بلکہ ہوں پُرانڑے بزرگ ءِ
جیڑھا جو انسان دی تہذیب ڈی اُچ جھک اُتے نیلی اُچائی توں نظر رکھدا ہے
تے تاریخ دے ورقیں اُتے اپنی وڈائی دی علامت بنڑ تے جھنڈے وانگ لہراندے

انسان دے وڈپنڑ دا بنت دُہریجنڑ آلا
کھلنڑاں ناٹک ڈیکھ گھندن تاں پہاڑ ای کھل توں گونجنڑ پئے ویندے ہن
سمندر دی شکل تے طنزیہ کھِل کھیڈدی ہے
کھِل کنوں مُہڑ ویندا ہے اسمان
پُرانڑے جنگلیں دی گُکھ دے وچوں خود رُسنجا پودھاں وسدیاں رہندیاں ہن
کٹھیندن چُپ چُپاتی ڈوک دے وچ سرکوں
اے انسان! تیڈے پیر کتھ نیندے پے ہِن تیکوں؟ تیڈے ڈوچھوٹے چھوٹے پیر
جیڑھے جو تیڈی اکڑی ہوئی تہذیب والے بار وچ دب گِن
سُنڑو!
کندھیں اُتے طوفان رڑدے پِن

٥

اٹھواں باب

ایہہ گیت درہیاں پہلے میکوں چھوڑ گیا ہا
اج ایں میݙے ہونٹیں دی چوکاٹھ تے ول پیر رکھیئے
وادیاں ساݙے راگ ونڈیاں ہن — تے چن میݙی دری وچ آ گئے
تے ول اوں میݙے اندر بھاڳ کھائی ہِ
ہُݨ میݙے ہتھیں دے وچ ہک اژدہا بݨ گئے
ہنبئیں وچ میݙا کم — سنگھریں وانگوں میݙے پیریں کوں چمبڑ گئے
ماکھی وانگے تیݙیاں گالھیں میݙا پاندا اصلوں نی چھوڑیندیاں
میݙا دل ہک نہر بݨ گیا ہے — تیݙے پاسے وہݨ کیتے
اتے میݙا دماغ ہک حجرہ بݨ گئے
اپݨے دروازے جیڑھا تیݙے کیتے کھولݨ دے سانگے
باغیں توں ایہہ پھل میں تیݙے واسطے آندن
ایہہ پھل ہک پکھی ہِ
جیڑھا تیݙے والیں دے اندر آلھݨا جوڑݨ دا چاری ہے

او گیت، پچھلی رات جیڑھے آپاں کٹھے گنگنائے ہن
حالی تئیں جھتیں دے وچ اٹکیئے کھڑیئے ہن
تے او پھل جیڑھے لتھے ہن دھرتی تے اپݨے درختیں والے پاسے ولݨا بھل گئن

میݙی دھرتی میݙے لوک

ناریل دے باغ وچ کل رات جیڑھا چندرو کھی دا جیڑھا مینہ وُٹھا ہا
حالی توڑیں ناریل دے تن وچوں ترمدا پیا ہے
میں او تریڑے اپݨیں اکھیں وچ بھریݨ چا
میکوں تیݙے نال اتنا پیار ہے ــــ اتنا پیار ہے
جتنا سجھ کوں دھرتی نال
راتیں کوں میں ویندا ں پیا ــــ تے ݙینہہ تھیوݨ تے وَل امداں
تیکوں ݙیکھݨ ــــ تے اپݨا آپ وسراوݨ کیتے
جے ہک وی گھر تے ہک وی وݨ باقی نہ رہوے، تاں وی کیا تھی پیا
میں ہتھیں نال تیں تے زندگی دی چھاں کریساں
پینگھ ــــ ساݙئیں ہنئیں تے آلس بھنی ہے
اُو جُھلوں! تے اپݨیاں ݙاتریاں چائی جُھلوں

وادئیں وچوں شُرنا دیاں آوازاں پیاں پُھٹدیاں ہن
اتے انسانی وستئیں والے کھنڈریں وچ پھیڑو تھی تے روندین
انسان دئیں انہاں گناہیں والئیں راتیں وچ
اساں شادیاں کریندے ہیسے
تیݙی سیندھ ــــ اساں ݙوہیں دے جذبات دے سیندورتوں پُر ہے
حیاتی دے اندھارے پندھ وچ آپاں ݙوہیں
ہتھیں دے وچ ہتھ ݙے تے ایں دگ دے اُتے ٹُر ٹُر تے اپݨیاں منزلاں پیسوں
اتے پہلے جگارے وچ اساݙے جسمیں ہیٹھوں مسلیئے ہوئے
پُھلیں تے موجیں وچ تھر کدے ݙینہہ کوں چم گھنسوں آپاں

میݙی دھرتی میݙے لوک

تیݙے ہوݨیں توں تے تیݙے پیٹ وچوں خوابیں دی ہِک نسل جمسے
عمل دے سیک وِچ ہتھ پیر جیندے بھریئے ہوسِن
جیڑھی انسانی آبادئیں وچوں بے عملی کوں کڈھ ݙیسے
ترڑیسے باغ خوشحالی دے ـــــ ساݙے نینہہ دے پھُلیں دے وانگوں
تے اساݙے جسمیں دی مٹّی دا ان ساݙی امیدیں واسطے ٻج ٻݨسے
تے ساݙے سفر کوں وقت دیں انہاں پریے وائیں وادئیں توݨیں گھن ویسے
جیڑھیاں اکھیں توں اوݙھر ہن
اساݙے جسمیں دا سندھ سندھ ولا انسان دی صورت دے وِچ
امدڑ سویریں دے وِچوں پھُٹسے
جانی! توݨیں میݙیاں اکھیں ہنجھوں وچ ترہن
میݙیاں ہنجھوں جیڑھیاں سارے وجود اچ اُن ݙکھیں وانگے کھنڈر گیاں ہن
جیڑھے تئیں ہیں کٹھے چارتن
تے او ݙکھ، جیڑھے میݙے دیس ـــــ تے لوکیں میݙئیں چارتن
ولا وی صبر تے ضبط آلے جھنجھے
چُپ چُپاتے جیڑھے تیݙی رگ رگ اِچ وہندے وِدِن
ایہہ انہاں دا فیض ءِ جو ہیں اپݨی چری کا وڑدیاں واگاں ٻکڑیاں ہویاں ہن
میݙے سینے دے اندر جیڑھی چُپ قید ءِ ادنکوں اصلوں نہ چین امدا
جیکر تیݙیاں ٻاہیں میݙے پچھلے ݙینہہ اپݨی آم شام اِچ گھن نہ گھندیاں
تیݙیاں کھنڈریاں زلفاں
میݙے ݙکھ دئیں راتیں کوں جیکر نہ ویڑھ گھندیاں اپݨے اندر وِچ
میݙا دیس، میݙے لوک، میݙی دھرتی
سب تیݙے وجود اچ تے تیݙے کیتے میݙی بے انت چاہت وِچ وِچڑ گِن

میݙی دَھرتی میݙے لوک

تیݙئیں اکھیں دے وچ میکوں افق دے نویّں جلوے ݙسدے ہِن
تے ایہہ افق ظالم صدی دے سامھیں آوݨ کیتے ݙیندن شارتاں
پیریں میݙئیں کوں

میکوں سُدھ ہے میں انہاں کوں فتح کر گِھنساں
محبّت والیں اݨ گھُنڈر جھکائیں وچ ہُݙ کریہیں
انسان تھیوݨ دی میکوں حاصل ہے
نِکھڑپ تے وݙائی

* * *

کشکول وچ سمندر (غزلاں)

دھرتی دے حوالے نال کیتی گئی او شاعری ہمیشہ زندہ رہندی ہِ جیں وچ سوچ دی جھلک وی ہووے۔ ممتاز حیدر دی شاعری وچ ایہہ ڈونہیں خوبیاں موجود ہن۔
ڈاکٹر نبی بخش بلوچ

"کشکول وچ سمندر" سرائیکی ادب میں نمایاں مقام حاصل کرے گا۔ ممتاز حیدر جیسے جواں فکر اور جواں ہمت اہلِ قلم اپنی ایسی ہی تخلیقات سے سرائیکی شاعری کو آگے بڑھانے میں بنیادی کردار ادا کریں گے۔ امید ہے کہ اس کے فن اور شاعری میں نئی حرارت اور شگفتگی پیدا ہوگی۔
شوکت صدیقی

ممتاز حیدر دی غزل پڑھݨ نال ایہہ محسوس تھیندے جو شاعر دے ادبی ذوق دے وَݨ دیاں پاڑاں دراوڑی آریائی کنوں رس چوپیندِن۔ لامڑیاں لتے ٹِنگوں سامی عربی ماحول وچ پَلین تے وَدھین اتے ایندے پتر توُنبلیاں مغربی افکار دے سوجھلے کنوں سونھپ دا کلوروفل گھِدے۔ شاعر نے لفظیں کوں مقامی اساطیر دا چولا پوا کے ہِک پوُلھے فکری وژن نال اینجھی گالھ کرݨ دا ترلا کیتے۔ جیڑھی سمندر دی پوُلھائی رکھدی ہووے تے کشکول وچ سموِلے تھی ونجݨ دی صلاحیت وی۔
محمد اسمٰعیل احمدانی

شاعری دا منصب محض وقتی خوشی دا احساس پیدا کرݨ نی ہوندا بلکہ اوندے نال نال فکر تے سوچ دیاں نویاں راہاں سُجھاوݨ وی ہوندے۔ ممتاز حیدر نے ڈونہیں تقاضے پورے کر کے وڈی شاعری دی بنیاد رکھی ہِ۔ سرائیکی شاعری وِچ ایہہ لب و لہجہ نواں وی ہے تے معیاری وی۔
پروفیسر اے۔ بی۔ اشرف

"کشکول وچ سمندر" دی شاعری موجودہ دَور دے ہِک ذہین، دیانتدار تے تخلیقی صلاحیتاں رکھݨ والے شخص دی شاعری ہے۔ جیں موجودہ شعری تقاضئیں کوں ملحوظ رکھ تے کھُلی اکھ تے زندہ وجدان دے ایڑے تے اپݨی شاعری دی عمارت اُساری ہِ تے اپݨے اُتے کہیں مخصوص نظریئے دا سنسر شپ عائد نی کیتا۔ میں ممتاز حیدر دی شاعری کوں موجودہ دَور دی جیندی جاگدی شاعری آکھ سگداں۔
محمد اسلم رسولپوری

ممتاز حیدر ڈاہر سرائیکی ادب کے افق پر ایک سورج کی طرح طلوع ہو رہا ہے۔ اس جواں سال شاعر نے اب تک سرائیکی کے جدید ادب میں گراں قدر اضافہ کیا ہے۔ مجھے یقین ہے کہ کل وہ سرائیکی کے جدید شعراء میں سب سے آگے ہوگا۔
حسن رضا گردیزی

ممتاز حیدر اپݨے وجود تے اپݨے عہد دا سارا ڈکھ بھوگیندے اتے اکھ توں ہونٹاں تئیں جیڑھا برزخ ہِ اوندا سفر کریندے لتے ول اپݨے عہد دی گواہی ڈیندے۔ بیشک ہِیں گواہی وچ فخر تے وڈائی ہِ۔
پروفیسر انوار احمد

ممتاز حیدر دا ذہن معاشرے دے اعمال کیتے محشر دے میدان توں وی زیادہ روشن تے وسیع عدالت دی حیثیت رکھدے تے او آپ ای عدالت دے اندر ہر پلے گونجدی گرجدی تے فیصلہ سُݨاوݨ والی دلیر آواز وچ حرف حرف تحلیل تھیندا لحظہ ہِ۔ او لحظہ جیڑھا شک دے کئی زمانئیں تے محیط ہِ۔
محسن نقوی

ممتاز حیدر دی غزل کتھئیں وی فراری صورت پیدا نی کریندی۔ او مادیت پرست عہد دیاں منافقتاں دا کھُلے ڈُلے انداز وچ اظہار کریندے تے اج دیاں منفی قدراں دا برملا ذکر کریندے۔ او انہیں منفی تے غیر صحت مند رویئیں دے خلاف احتجاج کریندے تے کہیں جاء تے وی سمجھوتہ نی کریندا بلکہ بھرپور طنز نال وار کریندا ڈِسدے۔
پروفیسر طاہر تونسوی